

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR 17–18. SZÁZADI KATALÓGUSAI

(1632–1792)

PÁLVÖLGYI ENDRE

Az Egyetemi Könyvtárban folyó intenzív könyvtártörténeti kutatómunka eredményeként ma már részleteiben is ismerjük az intézmény külső és belső történetét 1899-ig. Az eddig közreadott tanulmányok azonban viszonylag kevés helyet szenteltek a könyvtárban folyó feldolgozó munkának, holott nyilvánvaló, hogy „a megmaradt régi katalógusok egymáshoz való viszonyának és tartalmi kérdéseinek vizsgálata a kor könyvtártörténetének egyik külön feladata lenne.”¹

A katalógusok könyvtártörténeti forrásértéke valóban felbecsülhetetlen, hiszen egyedül segítségükkel nyerhetünk képet arról, milyen színvonalon állott valamely adott korszakban a könyvtár állománya, mennyiben volt korszerű, mennyiben felelt meg a kor követelményeinek? A katalógusok szolgálnak forrásul a könyvtári feldolgozó munka fejlődésének tanulmányozásához is, méghozzá a 17–18. században csaknem kizárólagos jelleggel, továbbá hasznos adatokkal egészítik ki a levél- és irattári forrásokat, nem egyszer pótolják azok hiányát (az EK keletkezésének körülményeire például elsősorban a könyvtár legrégebbi, 17. századi katalógusai segítségével derített fényt a közelmúltban Dümmerth Dezső²).

Mindezek alapján úgy gondoltuk, könyvtárunk katalógusainak történetével foglalkozó vizsgálódásaink eddigi eredményeit nem volna érdektelen közzétenni, még akkor sem, ha most nem is tudunk valamennyi felmerülő kérdésre választ adni. Emellett szól az a körülmény is, hogy kutatásaink esetleg módszertani szempontból sem érdektelenek, hiszen a könyvtári katalógusok az esetek többségében nem tűntek fel, mikor készültek, mikor kezdték el, vagy mikor hagyták abba vezetésüket, meddig voltak használatban? Sokszor csak hosszas vizsgálat, a különböző időkbeli származó katalógusok gondos összevetése teszi lehetővé e fontos tények kiderítését. Némelykor szerencsés fordulat adódik: az irattári anyagban, vagy egyéb forrásban utalás történik a katalógusra, s ennek segítségével pontosan megállapítható, mikor is készült, vagy legalább annyi, hogy bizonyos időpontban még használatban volt. A levéltári források azonban gyakran nem egyértelműek, félreérthetők, és

¹ Tóth András: Az EK története a szerzetesrendek feloszlata korában (1773–1790). Bp., 1966. 121. p. | Klny.: Az EK évkönyvei III. | [a továbbiakban: Tóth: *Szerzetesrendek*.]

² Dümmerth Dezső: A budapesti EK gyűjteményének keletkezése 1561–1635. Bp., 1963. | Klny.: MKSz. 1963. | [A budapesti EK kiadványai. 20.] [a továbbiakban: Dümmerth: *Keletkezése*.], u.ő.: A budapesti EK állományának alapjai. Bp., 1964. | Klny.: MKSz. 1964. | [A budapesti EK kiadványai. 24.] [a továbbiakban: Dümmerth: *Alapjai*.], u.ő.: Az Antiquissima-gyűjtemény III. kollekciója 1612–1635. Kézirat: EK MSS G 919. [a továbbiakban: Dümmerth: *III. kollekció*.]

csupán arra alkalmasak, hogy a már kikövetkeztetett tényeket alátámasszák. Mivel a témával foglalkozó hazai és küldföli irodalom egyaránt gyér, tapasztaltaink egyike-másika gyümölcsözően segítheti a további kutatást.

* * *

Az eligazodás megkönnyítése és a hivatkozások egyszerűsítése érdekében előljáróban néhány szót kell szólnunk a cikkünkben felhasznált forrás- és irodalom-anyagról, illetve a hivatkozások módjáról.

Az EK abban az előnyös helyzetben van, hogy kéziratárában – ha nem is hiánytalanul – ma is megvannak a 17. század óta használt régi katalógusai. Leírásuk megtalálható a kéziratár nyomtatott katalógusában. (*Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis*. 2. tom. 1. pars. Bp., 1889. 210–220. p. és 2. tom. 3. pars. Bp., 1907. 825–827. p.) és az ehhez készített pótlásokban. (Tóth András: *Az EK kézirat és ritkaságtárának gyarapodása 1894 óta*. Bp., 1954–1958. Kézirat. EK MSS J 133). A kéziratár gyűjteményében őrzött régi katalógusokra ezért EK MSS jelzéssel és utána az egyedi raktári jelzet feltüntetésével hivatkozunk.

A levéltári források közül legjelentősebb az EK-ban őrzött iratanyag (*EK It*), amely évek szerint, ezen belül naptári rendben van csoportosítva, az ügyirat keltezése tehát megadja a lelőhelyet is. Az Országos Levéltár (*OL*) helytartótanácsi levéltárának anyagából (*Htt*) elsősorban az Egyetemi Tanács iratai (*Acta Senatus Regiae Universitatis Budensis*, rövidítve: *ASRUB*) szerepelnek leggyakrabban.

Az EK történetének bőven idézett forrása Kovachich Márton György két műve az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában: *Adversaria conceptum scriptorum Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis concernentium*. 1–3. vol., jelzete OSzK MSS Fol. lat. 53 (*Kov.: Adversaria*), és *Protocollum actorum Bibliothecae Universitatis Budensis*. 1–3. vol., jelzete: OSzK MSS Fol. lat. 69 (*Kov.: Protocollum*).

Az EK történetével kapcsolatos nyomtatásban megjelent és kéziratban is megjelent művek, cikkek, stb. bibliográfiáját az EK évkönyvei közlik folyamatosan Déri Miklósné összeállításában „*Az EK bibliográfiája*” címmel.

A könyvtár történetét a 18. század végéig költözködései osztják fel természetes korszakokra. Ezt a periodizációt a katalógusok esetében is alkalmazhatjuk, és ennek megfelelően a címtárakat három fejezetre tagolva tárgyaljuk: 1. nagyszombati korszak 1561–1777, 2. budai korszak 1777–1784, 3. pesti korszak 1784 után.

I.

Az 1777 előtti időből négy könyvjegyzéket ismerünk, közülük a legrégebbi:

1. A NAGYSZOMBATI JEZSUITA KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRÁNAK KATALÓGUSA (1632–1690).

Annak ellenére, hogy már több tanulmány is foglalkozott vele,³ még mindig tartogat meglepetéseket. Noha a kötet (jelzete: EK Mss J 1) elején csonka, címlapja

³ Vértessy Miklós: Az EK 1690. évi katalógusa. MKSz 1957. 368–372. p., és Dümmerth idézett művei.

és valószínűleg még négy további levél hiányzik, sőt belsejében sincs nyomravezető évszám, nem tünteti fel sem a könyvek bejegyzésének időpontját, sem a katalógus készítőjének nevét, mégis sikerült megállapítani, mikor keletkezett, és ki volt az első bejegyzések írója. A kötetben látható kézírások összehasonlításából megállapítható, hogy az idők folyamán több, legkevesebb öt különböző kéz írt bele, közülük az első, tehát a legrégebbi, 1631-nél újabb megjelenésű könyvet nem jegyezt fel. E könyvek közül jónéhány ma is megtalálható az EK-ban, címlapjukra a katalógust elkezdő „első kéz” rávezette a katalógizálás évét is: „*Catalogo Soc[ieta]tis Jesu Tyrnaviae inscriptus 1632*”. A bejegyzések és a katalógusban levő címleírások ugyanattól a kéztől származnak. Dümmerth az írást Némethi Jakabnak, a kollégium 1632–1633. évi prefektusának írásával azonosította.⁴

Sok könyvben már régebben is volt possessor-bejegyzés, részben turóci, részben sellyei eredetű: „*Collegii Thurociens[is] Societatis Jesu inscriptus catalogo*”, illetve „*Collegii Turociens[is] Societatis Jesu catalogo inscriptus*”, és „*Collegii So[cie]t[at]is Jesu Selliae inscr[iptus] Catalogo A[nno] 1600*.” Ezek a bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a nagyszombati könyvtár állományát gyarapító turóci és sellyei gyűjteményekről is készült katalógus, de ezek a könyvjegyzékek eddig nem kerültek elő.

Az ilyen és ehhez hasonló régebbi bejegyzéseket Némethi a legtöbb esetben áthúzta, és helyükbe 1632-ben, amikor a kollégiumi könyvtár anyagát katalogizálta, a maga bejegyzését írta (ld. még a második katalógus „*annus inscriptionum*” rovatáról írottakat is).

A katalógus betűrendes volt, de csak a rendsző első betűjét vették figyelembe, egy-egy kezdőbetűn belül nem volt semmiféle további rendszer, ha csak az nem, hogy a címleírásokat sorszámmal látták el. Ezt a számozást az egyes betűknél mindig újrazekedték (a kötet elejéről hiányzó lapok miatt az A betűnél a sorszámozás 93-mal kezdődik). A kötet végén előlről kezdődik a betűrend, ebben a részben a többi könyvtől elkülönítve írták le a zeneműveket, motettákat, miséket, zsoltárgyűjteményeket, kórusműveket, és más kottákat.

* * *

Tekintsük át a címjegyzék címleírási szokásait, de ne feledkezzünk meg arról, hogy a 17. század átmeneti kor, a könyvtárosok ekkor még nem mindenütt tekintették feladatuknak a katalógus-készítést, akadtak viszont olyanok is, akiknek munkája nyomán már kialakulóban voltak a modern címleírás legfontosabb alapelvei. Mind több helyen szakítottak azzal a középkori szokással, hogy könyvtári katalógus helyett egyszerű vagyonelejtárt készítsenek csupán.

A katalógus tanúsága szerint az EK-ban még nem alakult ki egységes címleírási gyakorlat, a katalógust vezető „kezek” módszerei eltértek egymástól. Az első kéz, vagyis Némethi Jakab, igyekezett áttekinthetővé, jól tagolttá tenni a katalógust, és bár a lapokat nem osztotta fel rovatokra, de legalább keretlécet húzott szélükre. Rovatok hiányában a címleírás folyamatos, a különböző művek címeit a keretlécen kívülre, a margóra írt sorszámok választják el egymástól, de

⁴ Dümmerth: *Keletkezése*. 16–17. p.

elkülönülnek azáltal is, hogy a cíMLEÍRÁS második és esetleges további sorai kb. fél centiméterrel beljebb kezdődnek, mint az első. A cíMLEÍRÁSI adatok és sorrendjük a következő: 1. név, 2. cím, 3. formátum, 4. kötés módja, 5. megjelenés helye és éve.

A középkori gyakorlatnak megfelelően a szerző keresztnéve a rendszó. Telegdi Miklós neve tehát az N betű alá került: „*Auctore Nicolao Telegdi*” (N 39–48), és ugyanígy jártak el az ókori szerzők esetében is, Tacitust a C alá („*Cornelius Tacitus*” C 99) tették. Olykor akad kivétel is, és a családnév szerepel rendszóként: „*Calepinus*” (C 190), „*Copernicus*” (C 207).

Az elő- és utónév többnyire genitivusban áll: „*S. Francisci Xaveri*” vagy „*Ludovici Molinae*”, de akad nominativusos alak is szépszámmal: „*Franciscus Petrarcha*”, „*Ludovicus Granatensis*”.

Némethi láthatóan arra törekedett, hogy egy szerző valamennyi művét egyszerre katalogizálja. Ilyenkor a szerző nevét csak az első alkalommal írta le, és nem ismételte meg, hanem az „*eiusdem auctoris*” jelölést alkalmazta.

Az anonim művek esetében speciális eljárást követett. Ez a mai szakemberek számára teljességgel elfogadhatatlan, mivel a művek azonosítását nem teszi lehetővé, de a 17. században általánosan elterjedt volt. Ha csak a katalógust vesszük szemügyre, úgy találjuk, hogy az anonimákat a cím első szava alatt vette fel, figyelmen kívül hagyva a prepozíciókat, A „*De Societatis Jesu secretis disceptatio...*” c. kiadvány például az S betű alá került. Valójában egészen más volt a helyzet, a felvétel a cím legjellemzőbb, legfontosabb főneve alatt készült, tekintet nélkül arra, hogy ez a címben hányadik szó volt. A téves látszat abból adódik, hogy Némethi az eredeti (vagyis a címlapon látható) cím szavainak felhasználásával önkényesen új, rövidebb címet alkotott, és a szavak sorrendjét is önkényesen választotta meg, éspedig oly módon, hogy az új, konstruált cím első szava egyúttal tárgyi rendszóul szolgáljon. Ime néhány jellemző példa: a könyv címe „*De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna*”, a katalógusban viszont „*De corona Ungariae*” (C 1015) címen található, mégpedig a C betű alatt, mert a prepozíciókat a betűrendbe sorolásnál nem vették figyelembe. Egy másik mű címlapján ez áll: „*Velificatio seu theoremata de anno ortus ac mortis Domini, deque universa Iesu Christi in carne oeconomia*”, a katalógusban pedig ez: „*De Christi in carne oeconomia*” (C 209).

Gyakran olyan könyvek is címrendszó alatt szerepelnek a katalógusban, amelyek címlapjukon feltüntetik a szerző nevét, s hogy ezeket nem tévedésből kezelték úgy, mintha anonimák lettek volna, bizonyítja, hogy a cíMLEÍRÁSBAN is szerepel a szerző neve: „*Arithmeticae methodus auctore Gemma Frisio*”, „*Chronologia Gerardi Mercatoris et Matthaei Beroaldi*”, „*Chronographiae Genebrardi*”, vagy „*Horoscopographias Finkii*” (helyesen „*Finckii*”), stb. A különös eljárás okát a második katalógus ismertetésekor próbáljuk megmagyarázni.

A 17. században általánosan bevett szokás volt, hogy a nem-latin nyelvű könyvek címét a katalógusokban latinra fordították, és utána jelezték, milyen nyelven is íródott a mű. Nem meglepő tehát, hogy katalógusunkban az alábbi cíMLEÍRÁSOKKAL találkozunk: „*Aesopi fabulae ungarici*”, vagy „*Euangelia Ungarica*”, stb. Szokatlan viszont az, hogy nem minden esetben jártak így el, számos munka magyar nyelvű címmel került felvételre. Nevezetesen Pázmány Péter, Telegdi Miklós magyarul

írott művei, Vásárhelyi Gergely Canisius fordítása („Keresztyeni tudomanyinak summaia” G 89), stb.

A formátum jelölésére a szokásos módszert alkalmazta: „in fol.”, „in fol. minori”, „in 4.”, „in 12.”, stb. A kötetst gondosan leírta: „corio nigro”, „corio rubro”, „in membr. alba”, „in pergameno”, „in flaua membr.”, stb.

A helyneveket latinul, locativusban vagy rövidítve közölte: „Lugduni Bata-vorum”, „Ingolstadii”, illetve „Antuerp.”, „Colon.”, „Mogunt.”. Ha a megjelenés helye a könyvben nem volt feltüntetve, akkor a „sine loco” jelzést alkalmazta, de nem minden esetben, gyakran egyszerűen elhagyta a helynevet.

Az évszámokat arab számmal írta, ha hiányzott, „sine anno” szavakkal jelezte.

A többes példányokat igyekezett egyszerre leírni, új sorban – kissé beljebb – kezdve: „Idem”. Az sem ritka eset, hogy azonos mű azonos kiadású példányai a katalógusban messze kerültek egymástól. A „De Societatis Jesu secretis disceptatio” egyik példánya az S betűnél a 31. sorszám alatt, a másik három példány viszont 96–98. számok alatt kerültek felvételre, noha mind a négy Mainzban, 1617-ben jelent meg. Valamely mű különböző kiadásait lehetőleg egymásután vezette be a katalógusba, ezek sorrendjében azonban nem volt semmiféle rendszer. Pl.:

„Idem, in 4, corio nigro, Lugduni 1550.

Eadem, 1543.”

Többkötetes művek kötetszámát a kötésmód leírása után tüntette fel: „Tomus 1us”, majd folytatta a cíMLEÍRÁST ugyanúgy, mint az egykötetes művek esetében, és csak ezután, új sorban írta le a többi kötetet: „Eorundem [vagy Eiusdem] Tomus 2us”, „Eorundem Tomus [vagy Volumen] 3us”, stb. Előfordul, hogy a kötetszámot a cím után találjuk: „Francisci Costeri Concionum Pars 1^a”, sőt ritkábban a szerző neve és a cím közé ékelődött: „Ioannis Lopez Tomus 1us Epitomes ad sacras Con-ciones”.

Kolligátumok esetében egymásután leírta az egybekötött nyomtatványokat, a másodikat már nem kezdte új sorban, hanem folyamatosan sorolta fel valamennyit. A kolligátum második vagy további darabjáról külön felvétel, vagy utalás nem készült. Pl.: „Florus de Gestis Romanorum cum commentationibus in 8. corio albo, Lugduni 1594. Ibidem, Paterculus cum Lipsii animadversionibus.” (F 113). A cíMLEÍRÁS csak a kolligátum első darabjának impresszumadatait közli, a másodikét, noha az 1592-ben jelent meg, nem tünteti fel. Ugyanígy jár el más esetekben is. Pl.: „Chrono-logia Gerardi Mercatoris et Matthaei Beroaldi, in 8. membr. alba, Basileae 1577. Ibidem, Missa Apostolica. Item, Sacrificii Christiani Actio atque Ratio.” (C 101). A kolligátum második darabja, a Missa Apostolica Antwerpenben jelent meg, 1589-ben, ezt a katalógus nem jelzi. A harmadik mű nem önálló kiadvány, a második kolligátummal egybenyomtatott, lapszáma is folyamatos.

Azokról a könyvekről, amelyek több önálló művet tartalmaznak, különösen ha ezt a címlap is megemlíti, részletes cíMLEÍRÁS készült: „Liutprandus Ticinensis de Vitis Romanorum Pontificum in 4. membr. alba, Moguntiae 1602. Ibidem, Albonis Floriacensis Epitome de vitis eorundem Pontificum.” (L 24), vagy „Flavius de Roma Triumphante, in fol. corio albo, Basileae 1559. Ibidem, de Origine ac Gestis Vene-torum. Item, Italia illustrata inque Regiones seu Prouincias diuisa. Ultimo, Historiarum ab inclinato Romano Imperio Decades III.” (F 108).

Ez utóbbiak címleírása, mint a példákbl is kitűnik, semmiben sem különbözik a kolligátumok feldolgozásának módjától. Ezért a katalógusból magából nem állapítható meg, melyik könyv kolligátum, és melyik egybenyomtatott műveket tartalmazó kötet?

Az alkalmazott szabályok egyszerűek, de a katalogizáló következetesen hajtotta végre őket, és ezzel világossá és használhatóvá tette a katalógust. Utódainál elsősorban éppen a következetesség hiányzott, sokszor csak belefirkálták a katalógusba a legfontosabb adatokat. A „második kéz” például még ragaszkodott bizonyos szabályokhoz, de a katalógus tagolására már nem gondolt: a többkötetes művek egyes köteteit ő is új sorban írta le, de nem kezdte beljebb, s így azok első pillantásra új címleírásnak tűnnek.

Adatai azonosak Némethiével, a sorrenddel azonban nem sokat törődött. Általában ezt a sorrendet követte: 1. név, 2. cím, 3. hely, 4. év, 5. formátum, 6. kötés, de az utolsó három adat gyakran változtatta helyét: 4. kötés, 5. évszám, 6. hely; 4. hely, 5. kötés, 6. évszám; 4. kötés, 5. hely, 6. évszám. A keresztnévet ő is megtartotta rendszóként, még ókori szerzők esetében sem tett kivételt: „*Caius Cornelius Tacitus*” (C 224), „*Publii Ovidii*” (P 209), „*Publii Vergilii*” (P 210), stb. A kötet-számot a megjelenési év után írta: „*Alphonsi Rodriguez de uariis mediis acquirendae virtutis et Perfectionis. Dilingae, 1621. Pars I^{ma} In Octauo Corio albo. Eiusdem Pars secunda Dilingae. in 8. Corio Albo.*” (A 182–183).

A katalógus későbbi folytatói visszatértek az „első kéz” gyakorlatához, és általában ezt a sorrendet követték: formátum, kötés, hely, év. Címleírásaik nehezen olvashatók, áttekinthetetlenek, sok bennük a hiba. A „harmadik kéz”-zel kapcsolatban érdemes mégis megemlíteni, hogy feltűnteti a kiadások számát, vagy a cím vagy a kötés adata után: „*Editio 2da*”, „*Editio altera*”.

A „negyedik kéz” bedolgozta a katalógusba a kéziratokat is, pl.: „*Caspari Beczy Historia Vngarica manu scripta in fol.*” (C 234).

* * *

A 17. században már Európaszerte jelentkezett az igény, hogy a primitív, a szakszerinti raktári felállítás rendjét követő felsorolás (helyrajzi katalógus) helyett, vagy inkább mellett, betűrendes szerzői és szakkatalógusok is készüljenek. Ahol pedig csupán egyetlen katalógust készítettek, ott legtöbbször a szakkatalógust választották.⁵

Az EK-ban ezzel szemben, annak ellenére, hogy a mechanikus nyilvántartáson túlmenő korszerűbb követelmények itt is felmerültek, ezeknek továbbra is egyetlen katalógussal próbáltak eleget tenni, mégpedig úgy, hogy a katalógus szerkesztési elveit menetközben megváltoztatták. Kidolgoztak egy egyszerű szakrendszert,⁶ amely lényegében megfelelt a raktári felállításnak, és eszerint az egyes betűkőn belül szakcsoportokra bontották az anyagot. Az alkalmazott szakrendszer csoportjai: *Sacra Scriptura*; *Bullaria*; *Concilia*; *Sancti Patres*; *Scripturistae*; *Spirituales*; *Theologi Scholastici*; *Juristae et Canonistae*; *Theologi Morales*; *Medici*; *Controversistae*; *Concionatores*; *Apologetici*; *Philosophi*; *Mathematici*; *Historici et Poli-*

⁵ Wilhelm Frels: Die bibliothekarische Titelaufnahme in Deutschland. Leipzig, 1919. 1–3. p.

⁶ Vértesy szerint (i.m. 369. p.) az 1680-as évek végefelé.

tici; Humanistae seu Rhetorici; Poetae; Grammatica, Lexica, etc.; Graeci et haebrei.

A katalógus így sok kis katalógusra esett szét: az A betű alatt felsorolt könyvek húsz szakcsoportra tagolódtak, a B betűsők szintén, és így tovább. S bár igaz, hogy aki a betűrendben keresett, annak korábban is végig kellett néznie a megfelelő betűt elejétől végig, most viszont egy szak áttekintéséhez az egész ABC-t át kellett lapozni. Az óhajtott célt ezzel a módszerrel tehát nem sikerült elérni. Másrészt a szakok csupán a leírt könyvanyag egy részét tartalmazták, a régebben leírt művek megmaradtak a szakosítás nélküli részben. A katalógus szerkesztői ezen utalásokkal próbáltak segíteni: a szakrendi csoportban utaltak a betűrendes rész megfelelő sorszámaira. Pl.: „*R. P. Cornelii in Ecclesiasticum comm. sup. N. 260.*” (C 353).

Ezzel egyidőben más probléma is felmerült. Amikor a katalógust 1632-ben vezetni kezdték, nem gondoltak arra, mi lesz ha az állomány gyarapodik? Erre akkor nem is volt szükség, hiszen nem volt szoros betűrend, az új szerzeményeket a megfelelő kezdőbetű végére minden további nélkül bevezethették. Aki keresett valamit, átnézte az illető betű alatt leírt néhány — esetleg néhány tucat — könyvet (az állomány akkoriban nem haladta meg az 1500 kötetet, és ilyen nagyságrendű gyűjteménynél a katalógusnak inkább nyilvántartó, mint feltáró szerepe van). A címek szaporodása azután egyre inkább nehezítette a tájékozódást, a szakszerinti bontás ezen csak átmenetileg segíthetett. Viszont míg a szakrend bevezetése előtt elegendő volt az ABC egyes betűi között helyet hagyni a gyarapodásnak, most az új rendszer bevezetésekor egy betűn belül minden egyes szak után kisebb-nagyobb helyet kellett biztosítani. Minthogy a katalógus készítője nem akart lemondani a sorszámozásról sem, ezért kénytelen volt szabad számokat is hagyni a jövő számára. Nemcsak maguk a művek, hanem a már említett utalások is kaptak sorszámot (ld. a fenti példát!), sőt azonos mű különböző kötetei is külön-külön sorszám alatt szerepeltek legtöbbször, és csak ritkán fordult elő, hogy egy címleírásban, egyetlen sorszám alatt írtak le több kötetet: „*Alfonsi Salmeronis Tomus 9us et 10us in fol. corio albo, Colon. Agrip. 1613.*” (A 179).

A szakrendi bontás után a címleírások minősége tovább romlott. Az adatok sorrendje változatlanul a Némethi kezdte mintát követte, de igen gyakran hiányzott valamelyik adat. A sorszámozást továbbra is folytatták, de nem fordítottak rá megfelelő gondot, és ez szaporította a hibák számát: M 515 után például 316 következik, és mivel a tévedést annak idején nem vették észre, így is folytatták tovább a számozást.

Ezek azonban csak jelentéktelen apróságok ahhoz képest, ami a névrendszóval kapcsolatban történt. Katalógusunk ugyanis alighanem egyedülálló történeti érdekességgel szolgál: a metamorfozisos valóságos tárháza! Nem csak betűrendes katalógusból változik át – legalábbis részben – szakkatalógussá, hanem a névrendszóban a keresztnévet is felcseréli a vezetéknevre. Egyik pillanatról a másikra szakít az addigi gyakorlattal, és az újkori szerzőknél a vezetéknevet használja rendszóként. „*Francisci Marii Gripaldi*”, „*Jacobi Gretseri*”, „*Jacobi Gordoni*” egyaránt a G betű alá kerültek, hasonlóképp „*Ioannis Keppleri*” a K betűhöz. Ugyanide tették „*Thomae a Kempis*”-t is, ami az új szabály téves alkalmazására példa.

Az új szabály önmagában helyes, de – minthogy a katalógus egész rendszerét érintő változtatásról volt szó – csak teljes rekatalogizálás után, új katalógus készítésével párhuzamosan lett volna szabad bevezetni. A katalógus készítője azonban

úgy látszik nem ismerte fel, milyen következményeket von maga után az áttérés, nem érezte olyan jelentősnek, hogy miatta a meglevő katalógust abbahagyja. Ennek eredményeként teljessé vált a káosz a könyvjegyzékben. Azonos szerző művei az első, betűrendes részben keresztnév alatt voltak feltalálhatók, így például Ludovicus Granatensis az L-nél, Jacobus Gretser a J-nél. A szakcsoportokra bontott anyagban ugyane betűk alatt hiába keressük műveiket, mert mindkettőt a G betűhöz írták be. Természetesen hasonló sors érte a többi szerzőt is. Ime, az önmagukban helyes és modern elvek miképp tehetik tönkre a könyvtári katalógust!

Katalógusszerkesztési szempontból igen tanulságos az, ami ezzel a lajstrommal történt. Az egykori könyvtáros kétségkívül jó érzékkel figyelt fel a fejlődés felvetette új igényekre, az állomány számszerű gyarapodásából fakadó követelményekre, és igyekezett az új feladatoknak megfelelni. Mégis minél jobban tökéletesítette a katalógust, annál használhatatlannabbá vált az, mert nem volt tekintettel az azóta is érvényben levő arany szabályra, a katalógusszerkesztés legfőbb törvényére: következetesség mindenek előtt! Jobb egy elavult szabályok alapján készített katalógus, mint a kellően át nem gondolt változtatások elsietett végrehajtása. Utóbbival ugyanis csak az érhető el, hogy a katalógus többé sem a régi, sem az új feladatoknak nem képes eleget tenni, az egyik hiba kijavítása egész sor más hibát eredményez, javítás helyett még azt is elronthatjuk, ami addig jó volt.

A jogos szemrehányások nem is vártak magukra sokáig, az áttekinthetetlenül vált katalógus helyett rövidesen újat kellett készíteni, és ennek címlapján kritikai észrevételekkel illették a régit. Az említett észrevételekből megtudjuk, hogy nemcsak a korábbi katalógus rendetlenségeit kívánták kijavítani akkor, amikor új könyvjegyzék készítésére szánták el magukat, hanem közrejátszott az a körülmény is, hogy az 1632 óta bejegyzett művek közül időközben sok elveszett, vagy idegen kézbe került.

2. A NAGYSZOMBATI JEZSUITA EGYETEM KÖNYVTÁRÁNAK KATALÓGUSA (1690–1773)⁷

Az új katalógus készítői igyekeztek hasznosítani az előző jegyzékből adódó tanulságokat. Nagyobb körütekintéssel jártak el, több helyet hagytak a későbbi gyarapodásnak, de rendszerén lényegében nem változtattak. Ők is betűrendes katalógust készítettek, az egyes betűkön belül szakok szerinti tagolással. A szakok száma látszólag gyarapodott, valójában azonban csak a korábbi egy nyelvi csoport bővült ötre, és mindössze két új szakcsoport („*Catechistae*”, „*Vitae*”) született, továbbá különválasztották a világi és egyházi jogot. Az új szakrendszer így alakult: Scriptura Sacra et Patres, Concilia et Scripturistae, Theologi Scholastici, Theologi Morales, Canonistae, Juristae Civiles, Philosophi, Medici, Mathematici, Concionatores, Catechistae, Controversistae, Apologetici, Historici, Politici, Humanistae, Spirituales, Vitae, Graeci, Hebraei, Ungarici et Bohemici, Germanici, Italici–Gallici–Hispanici.

⁷ EK Mss J 2 *Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu, conscriptus anno domini 1690*. Elsőnek Vértesy Miklós ismertette (i. m.)

A „*Medici*” szakban az orvostudományi műveken kívül kémiai könyvek is voltak, a „*Mathematici*”-ben csillagászat és földrajz is helyet kapott, a „*Historici*”-ben szintén akadtak földrajzi tárgyú kiadványok. A „*Humanistae*” szakban nyertek elhelyezést az ókori auktorok, a modern szépirodalmi művek és a nyelvtudomány, a „*Grammatici*” szak tehát megszűnt. A „*Philosophi*” között szerepelnek fizikai és természetrajzi tárgyú munkák is.

Nem ritkák a szakozási hibák. Ulisse Aldrovandi orvostudományi és zoológiai munkái például a „*Historici*” szakcsoportba kerültek. A tévedést az „*első kéz*” követte el, a „*második kéz*” azonban észrevette, és a „*Philosophi*” szakban elhelyezett utalóval igyekezett a hibát helyrehozni: „*Aldrouandi Ulissis opera vide inter historicos*”.

Az első tizenennyolc szakba elvileg csak latinnyelvű munkáknak lett volna helyük, a görög, héber, magyar, cseh, szlovák, lengyel, német, olasz, francia, spanyol nyelvű könyveket az utolsó öt, nyelvek szerint tagolt szakcsoportba szánták, tárgyukra való tekintet nélkül.

Ez a katalógus már két kötetes, nyomtatott rovatos űrlapokon készült. Rovatai: 1. „*Cognomen et Nomen Auth[oris]*”, a folytatást kifejejtették, ezért utólag kézzel írták be a fejlécbé: „*Materia lib[ri]*”. 2. „*Quantitas folii*”. 3. „*Locus et annus typi*”. 4. „*Qualitas compacturae*”. 5. „*Annus inscriptionis*”.

A címleírási adatok sorrendjének ingadozása a rovatokra osztott űrlapok bevezetésével természetesen egycsapásra megszűnt.

A katalógus bejegyzéseit kezdő kéz igen szép, kalligrafikus írással dolgozott, munkája azonban tartalmilag nem volt túl magas színvonalú.

A szerzők nevét genitivusban írta le, újkori szerzők esetében a családnév lett a rendsző. A fenti szabály gyakorlati alkalmazása a címleíró személyétől is függött. Az „*első kéz*” például Thomas a Kempist a K betűhöz sorolta, Tacitust a T-hez. Egy későbbi „*kéz*” az előbbi K alatt írta be („*Kempensis Thomae*”), az utóbbi C alá tette („*Cornelii Taciti*”).

A keresztnév eredeti sorrendjének megváltozását eleinte nem jelezték a katalógusban: „*Copernici Nicolai*”, „*Cobenzl Ioannis*”, stb.

Ebben a katalógusban találkozunk először a jezsuita szerzők rendi hovatartozásának feltüntetésével: „*Soc. Je.*” írták a szerzők neve mellé, és ezt a gyakorlatot az EK máig folytatja.

A nevekkel kapcsolatos prefixumokat leírták a név előtt, de a besorolásnál nem vették figyelembe. Az „*első kéz*” például „*De Angelis Alexandri*”-t az A kezdőbetűs szerzők közé sorolta, „*De Ponte Ludivici*”-t a P alá. A későbbi kezek is ezt a módszert követték, csupán a „*második kéz*” kivétel, nála „*Le Blanc*”, „*La Croix*”, stb. az L betű alá került.

Az anonim műveket az előző katalógusnál ismertetett módszer szerint, önkényes cím alatt írták le, a prepozíciót a besorolásnál a cím elején nem vették figyelembe. Pl.: „*De anima commercio cum corpore*” az A betű alá került, sőt kivételképpen a „*De motu Aquarum tractatus*” c. művet szintén az A betűhöz tették (a cím ún. „*lényeges szava*” ez esetben nem az első, hanem a második szó volt).

Az előző katalógushoz hasonlóan ebben is gyakran címrendsző alatt készült a felvétel olyankor is, amikor a mű szerzőjét a könyv címlapja, és a címleírás egyaránt feltünteti. Ime, néhány példa: „*Arithmetica Iacobi Köbl. Germanice*” [Jacob Köbel:

Rechenbuch], „*Arithmetica militaris Germanice Georgii Böckler*” [Georg Andreas Böckler: *Arithmetica nova militaris, das ist: Neues arithmetisches Kriegs-Manual*], „*Atheniensium Reipub. descriptio Guilelmi Postelli*” [Guillaume Postel: *De Republica, seu Magistratibus Atheniensium liber*], stb.

A szokatlan eljárás okának felderítése nem könnyű feladat. Ha valami törvényszerűség után kutatunk, megállapíthatjuk, hogy főképp a világi tudományok, jog, történelem, földrajz, matematika, stb. szakokba tartozó műveknél jártak el így, a teológiai könyveket rendszerint szerzőik alatt katalogizálták. Tetszetősnek látszik az a feltevés, hogy mivel a világi ismereteket amúgyis lényegtelennek tartották, és mert e tudományok művelőit az egyházi íróknál jóval kevésbé ismerték, célravezetőbbnek találták, ha ezeket tárgyi rendsző alatt tartják nyilván. A minta az anonimáknál alkalmazott eljárásban már adva volt.

A katalógus behatóbb vizsgálata után azonban erősen kérdésessé válik, elfogadhatjuk-e ezt a feltevést? Azt találtuk ugyanis, hogy azonos tárgyú műveket az egyik esetben címrendsző, a másikon a szerző neve alatt írtak le! Pl. Gemma Frisius könyvét névrendsző alatt: „*Frisii Astrolabium*”, egy másik hasonló művet cím alatt: „*Astrolabium Mesii Adriani*”; két aritmetika közül az egyiket: „*Finaei Orontii Arithmetica practica*”, a másikat: „*Arithmetica Iacobi Köbl*”; két angol történelmi könyvet: „*Harbsfeldii Nocilai. Historia Anglicana*” és „*Anglicanae Reipub. descriptio Thomae Schmittii*”.

Ha mégis megmaradunk az előbbi magyarázat mellett, ezt csak azért tesszük, mert egyrészt nem tudunk jobbat, másrészt mert nem mond ellent annak, amiről a katalógusok tanulmányozása közben már korábban is meggyőződünk: szinte nincs olyan szabály, amely ellen a katalógus készítői ne vétettek, nincs olyan alapelv, amelyhez következetesen ragaszkodtak volna. Összekeverték a leíró és a tárgyi katalógust, szerzős műveket anonimákként kezeltek, lépten-nyomon megszegték még az önmaguk által kialakított szabályokat is, semmi sem állott távolabb tőlük, mint a következetesség. Olyasmire vállalkoztak, ami nem volt lehetséges: egyetlen katalógussal szerették volna megoldani azt a feladatot, amelyet csak három különböző katalógussal lehetett volna. Betűrendes szerzői, szisztematikus szakkatalógust és betűrendes tárgyi katalógust állítottak elő egyetlen kötetben, és ennek érdekében tettésük szerint, szabadon válogattak a különböző látott vagy hallott módszerek között, ötletszerűen választották ki azt, amelyiket a pillanatnyi helyzettől függően éppen célszerűnek vélték.

A nem-latin nyelvű művek cíMLEÍRÁSÁNÁL is nagy volt a zűrzavar. Noha – mint említettük – e művek számára külön nyelvi csoportokat létesítettek, a többi szakban is sok a nem-latin nyelvű könyv. Az „*első kéz*” teljesen ötletszerűen egyszer a tudományágak szerinti szakba írta be őket (pl. a „*Mathematici*” szakba: „*Arithmetica Iacobi Köbl Germanice*” vagy „*Albrecht Andreae Instrumen[tum] Geometricum Germanice*”, stb.), máskor a megfelelő nyelvi csoportba, de mindig csak az egyikbe a kettő közül. Következetes csupán abban volt, hogy mindig latin címmel szerepeltette őket, és utána feltüntette, milyen nyelven íródott a mű: „*Germanice*”, „*Italice*”, stb. Természetesen a görög nyelvű kiadványok is latin címmel szerepelnek a katalógusban.

A későbbi kezek mind gyakrabban használták a nyelvi csoportokat, de még a harmadik kéz is a „*Humanistae*” között jegyezte fel Corneille francia nyelvű műveit:

„Corneille (Petri) *Metamorphoses Ovidii in Gallicum traductae*
Theatrus gallice
Poemata dramatica”, stb.

Mind gyakoribbak a nemzeti nyelvű címek, de azért latin is akad, viszont a görög és héber könyveket mindig latinul írták le. Az utolsó bejegyzéseket készítő kéz sem szakított a régi gyakorlattal, a magyar és német címeket felváltva írta latinul és magyarul illetve németül, az olasz címeket viszont csaknem kivétel nélkül olaszul jegyezte be.

A cím alatt felvett művek azonosítása az önkényesen megválasztott címek miatt sokszor nagy nehézségbe ütközik, különösen ha nemzeti nyelvű kiadványról van szó, a címleíró ugyanis ezek címeit szintén latinra fordította! Ime egy szemléltető példa: a C betű alatt a „*Germanici*” szakban az alábbi címleírást találtuk:

„*Cafe, The, Chokolade potio. Germanice. Budissini. 1608.*”

A kiadványt nem csekély nehézségek árán sikerült azonosítani (EK Da 773), címe így szól: „*Drey neue curieuse Tractätgen von dem Trancke Cafe, sinesischen The, und der Chocolata... Budissin, 1686.*” Jacob Spon műveként tartják nyilván.

A kéziratok leírásánál nem tettek semmiféle különbséget, a tárgyi rendsző módszerét is ugyanúgy alkalmazták a kéziratokra, mint a nyomtatott könyvekre: „*Arithmetica manu scripta Ioannis Rakolupskij Suo.*”

A formátum jelölésének további egyszerűsítésére minden lapon legfőleg kiírták: „*IN*”, így nem kellett minden egyes műnél megismételni, elegendő volt ennyi: „*Folio*”, „*12.*” „*quar.*”, „*octau.*”

A helynevet változatlanul locativusban, latinos alakjában írták, Ha a hely vagy az év a könyvből nem volt megállapítható, a rovatban kipontozták a helyét: „- - - 1647” vagy „*Parisii.* - - -”

A kötés módját leíró rovatot, amely – mint látni fogjuk – később hosszú időre nyomtalanul eltűnt a katalógusokból, igen gondosan töltötték ki: „*corio rubro*”, „*cor. alb. cum Tab.*”, „*In Anglica*”, „*Gallica*”, „*Membra*”, „*Charta*”.

A címtár feltünteteti a bejegyzett művek katalógizálásának évét is. A rovatot általában a feldolgozott könyvek címlapján található bejegyzések alapján töltötték ki, időnként azonban egyéb forrásokat (pl. a rend évkönyveiben a könyvek beszerzéséről olvasható feljegyzéseket) is felhasználtak. Ez a rovat tette lehetővé az első katalógus keletkezési idejének meghatározását. Azok a könyvek ui., amelyeket annak idején Némethi írt be az első katalógusba, itt az „*annus inscriptionis*” rovatban 1632-es évszámot kaptak, bár kivételesen akad korábbi évszám is, 1600-tól 1631-ig csaknem minden esztendőből. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az első katalógusba 1632-nél korábban írták be az illető művet, ezek a számok régebbi katalógusok emlékeit őrzik, amelyek azonban, amint már előbb említettük, sajnos nem maradtak ránk. Annak bizonyosságául, hogy Némethi az első katalógust semmi esetre sem kezdhetette 1632-nél régebben, megemlítjük, hogy az első katalógusban B betű alatt leírt legelső könyv címleírása a második katalógus „*annus inscriptionis*” rovata szerint szintén 1632-ben készült (az A betűnél ugyanezt nem ellenőrizhettük, hiszen az első katalógus eleje, mint ismeretes, hiányzik).

Többkötetes műnél a cím után feltüntették, hogy ez az első kötet, majd új sorban, kissé beljebb kezdve, leírták a második, ismét új sorban a harmadik kötetet, és így tovább: „*Eiusdem Tomus 2^{dus}.*” Azonos szerző különböző műveinél, ha egy-

másután sorolták fel őket, nem ismételték meg a szerző nevét: „*Eiusdem Proble-mata...*”. Azonos mű különböző kiadásait így jelölték: „*Idem*”.

A kolligátumok feldolgozása nemhogy fejlődött volna, inkább romlott, sőt teljesen megszűnt: csak a kötetben levő első művet írták le. Ugyanígy jártak el az egybenyomtatott művek esetében is. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a címleírásokat egysorosra igyekeztek kurtítani.

Az újabb gyarapodás számára az egy kezdőbetűn belüli szakcsoportok között megfelelő helyet hagytak ki, több lap is üresen maradt. Egy-egy szakon belül azonban folyamatosan írták le a címeket, szoros betűrendről tehát szó sem lehetett. E tekintetben mit sem változott a katalógus az előzőhöz képest.

A katalógus még nem vált teljesen használhatatlanná, 1773 után mégsem folytatták tovább,⁸ mert a jezsuita rend feloszlásával a könyvtár életében is forradalmi változások következtek be. A rend vagyonának államosítása, és az ezzel kapcsolatos leltározása után elrendelték: katalógust kell készíteni az EK könyveiről, és a munkával Csapodi Lajos volt jezsuita teológust bízta meg.

Mielőtt hozzákezdtek, ellenőrizték a régi katalógust, megjelölték, melyik könyv van meg valóban a benne lajstromozott anyagból, majd az utolsó kéz bevezette a könyvtár állományában levő, de addig nem katalogizált műveket. A fel nem dolgozott anyag szokatlanul nagy volt, 2015 kötetett kellett utólag bejegyezni!⁹ Az ezekről készített címleírások azonos sajátságokat mutatnak a következő, harmadik katalógusban láthatókkal, legjellemzőbb közülük, hogy a keresztnév kerek zárójelbe került.

3. A NAGYSZOMBATI ÁLLAMI EGYETEM KÖNYVTÁRÁNAK KATALÓGUSA (1774)

Csapodi Lajos irányításával 1774 októberében elkészült a *Catalogus librorum Bibliothecae Tyrnaviensis conscriptus anno 1774*.¹⁰ Ez, szakítva az addigi gyakorlattal, nem betűrendes, hanem valódi szakkatalógus volt. Szakrendje a következő: Scriptura Sacra: Latina, Cum concordantiis, Glossata, Polyglotta, Hebraica, Graeca, Hungarica, Bohemica, Germanica; Sancti Patres et ecclesiastici scriptores; Concilia: Generalia, Particularia; Decreta Pontificum Romanorum, Rituales ecclesiastici; Commentatores in Sacram Scripturam; Theologi scholastici, dogmatici, morales; Juristae: Canonistae, Civilistae, Juris patrii, Juris naturae, Juris publici, Politici; Medici; Philosophi veteres, recentiores, Historiae naturalis, Morales, Mathematici; Numarii; Antiquarii; Historici sacri, profani, Geographi, Chronologi; Humanistae, Oratores, Poetae, Epistolae, Eloquentia et poeseos praecepta, Comaedi et tragaedi; Grammatici: Lexica, Grammaticae; Ascetici, Concionatores, Catechistae, Spirituales, Vitae; Haeretici et prohibiti; Manuscripti.

⁸ Korábban Vértesy (i.m. 372. p.) és – nyilván az ő nyomán – Dümmerth (*Keletkezése*. 6. p.) úgy vélték, hogy a katalógus 1777-ig volt használatban „a bejegyzések tanúsága szerint”. Nekünk a bejegyzések mást mondanak.

⁹ Ld. erről részletesen Pajkossy Györgyné tanulmányát az *Évkönyvek* jelen kötetében.

¹⁰ OL. Kamarai Levéltár. Jesuitica seu Fundus Studiorum. 1774. okt. 25. 84/8., mikrofilmmásolata: EK Mf Me 108.

A szakokon belül szoros betűrendben sorakoznak a művek. A kézzel vonalazott lapok rovatai a következők: 1. üres rovat a szerző neve és a cím számára. 2. „*Locus et Annus typi*”, 3. „*Volumen*”, 4. „*Quantitas Folii*”, 5. „*Compactura*”, 6. „*Exemplaria*”. A vezetékevek állanak elől, a keresztnévek hátravetve kerek zárójelben, tehát elsőízben a nevek eredeti sorrendjének felcserélését is jelölték! A nevekkal kapcsolatos prefixumokat a betűrendbe sorolásnál nem vették figyelembe, de meghagyták a név elején, sőt a névrendszerrel együtt alá is húzták: „*van Axel* (Joan. Homerii)” az A betű alatt; „*de Bertis* (Joannis)”, „*van Bossuyt*” a B-nél; „*de Cardenas* (Joannis)”, „*a Castro Palao* (Ferdinandii)”, „*la Croix* (Claudii)” és „*de la Cruz* (Joannis)” valamennyi C-nél; „*du Hamel*” a H alatt szerepel. Tacitust ebben a katalógusban is a C betű alatt találjuk.

A címrendszer alá sorolt művek nincsenek a szerzős művek között a megfelelő betűnél, hanem az illető kezdőbetű végén, a névrendszerű művek után következnek, ugyancsak betűrendben.

A következetesség ennek a jegyzéknek sem volt erős oldala. Az anonimák címében a prepozíciót egyszer figyelembe vették a besorolásnál (a *De potestate Ecclesiae* például a D betű alá került), máskor viszont nem (a *De Fidei Commissio dissertatio juridico* már az F betű alatt nyert beosztást).

Az anonimák címrendszerénél határozott előrelépést figyelhetünk meg: a felvételek igen gyakran a tényleges cím első szava alatt készültek, és nem önkényes cím alatt. Pl.: *Gründliche Ausführung, und Rechts-Ansprüchen unter dem I. Ferdin.* (a *Civilistae* szakban a G alatt), vagy *Praevia responsio ad praetensionem successionis Regnorum a Ferdinando primo...* (ugyanott a P alatt). A cím mindkét esetben rövidített, sőt önkényes változtatások is történtek, de az első két-három szót változtatás nélkül, és eredeti sorrendjükben írták le! Előfordul azonban, hogy az első két katalógusból már ismert módszerrel dolgoztak, pl. a *Praxis criminalis Austriaca sub III. Ferd. Germ.* cím alatt bújtatták el a katalógusban az alábbi kiadványt: *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung in Österreich.*

A nemzeti nyelvű kiadványok címét hol latinul, hol az eredeti nyelven írták le: „*Kereszturi Pall ellen ki tett Czégér*”, de van ilyen is: „*Cupido et Mars ruina orbis Germ.*”

Íjabb bejegyzéseknek nem hagytak helyet sem az egyes címleírások, sem a szakcsoportok között, és a művek raktári jelzeteit sem tüntették fel. Ez arra mutat, hogy nem katalógusnak, hanem a pillanatnyi állomány rögzítését szolgáló leltárnak szánták. Pedig sokkal több volt egyszerű leltárnál, minden kellékkal rendelkezett, amit egy jó katalógustól akkoriban meg lehetett követelni. Az EK minden korábbi és – a tárgyalt időszakban – későbbi katalógusánál részletesebb szakrendszere, címleírási módszereinek előnyei mégsem hatottak ösztönzően a könyvtár katalógizálási gyakorlatára, hiszen könyvtári célokra sosem használták, sőt nem is ismer-ték, az EK-ban a jelek szerint nem volt róla másolat.

4. A NAGYSZOMBATI EGYETEMI KÖNYVTÁR HELYRAJZI KATALÓGUSA (1777)

Az EK a jezsuita rend 1773-ban bekövetkezett feloszlása után tovább működött, éspedig mivel Mária Terézia 1774. augusztus 19-i rendelete értelmében a jezsuita kollégium könyvtára az egyetem tulajdonába ment át, ettől kezdve az állami egyetem könyvtáraként.¹¹

Körülbelül egy évi szünet után, 1774-ben indult meg ismét a rendszeres könyvtári munka, ezt abból sejtethetjük, hogy 1774 november végén nevezték ki a könyvtár új munkatársait¹², akik azonban valószínűleg már korábban megkezdtek tevékenységüket. Az 1774/75. és az 1775/76. tanévben 500–500 Ft állott könyvvásárlásra a könyvtár rendelkezésére, sőt 1775/76-ra még 300 Ft rendkívüli hitelt is folyósítottak e célra. 1776 tavaszán Csapodit Bécsbe küldték, hogy az ottani volt jezsuita rendház másodpéldányainak árverésén 3000 Ft erejéig vásároljon az EK részére.¹³

Az újonnan beszerzett könyveket azonban nem vezették be sem a második katalógusba, (ezt a jegyzéket 1773 után, amint már írtuk, nem folytatták tovább); sem a harmadikba, amelyben nem is lett volna hely számukra. Ezt nem tekintették komoly hiánynak, legalábbis erre mutat, hogy Pray György tervezete, amelyet az állami tulajdonba vett jezsuita kolostorok könyveinek szétosztására készített 1776-ban,¹⁴ az egyes kolostorok könyvtárának katalógusait „*a nagyszombati könyvtár katalógusával*” kívánta összevetni, hogy így válasszák ki, melyik könyvre van szüksége az EK-nak, és melyikre nincs.

Ekkor még nem volt készen, de a fent említett célnak amúgysem felelt volna meg, a könyvtár sorrendben immár negyedik katalógusa, amely öt füzetből áll, és jelenleg az alábbi jelzetek alatt található:

I. EK Mss J 32|1. Sacra Scriptura; Concordantiae S[acrae] S[cripturae]; Biblia prohibita; Commentarii in S[acra] Script[ura]; Scripturistae [et] theologi haeretici et prohibiti; Concilia; Catechistae; Controversistae; Lyturgici; Theologia morales; Ascetici; Concionatores, Concionatores [et] Catechistae prohibiti.

II. EK Mss J 34|2. Historici Sacri; Historici Prohibiti; Historici Profani; Geographi; Chronologi; Historiae Hungariae.

III. EK Mss J 32|3. Philosophici; Mathematici; Medici et ad Medicam spectantes.

IV. EK Mss J 32|4. Poetae Antiqui; Poetae Recentiores; Ciceronis opera; Lexica; Symbola, elogia, inscriptiones, panegyres, epicedia, etc.; Historia literaria et alia miscellanea; Graduales, poetae et oratores; Historiae S. J., apologetici, instituta S. J., regulae, decreta, ordin[aria], etc.

V. EK Mss J 32|5. Juristae.

¹¹ Pálvolgyi Endre: Az EK története 1635–1960. = A 325 éves budapesti ELTE rövid története. Bp., 1960. 56. p.

¹² Tóth: *Szerzetesrendek*. 106. p., és Pajkossyné: i.m.

¹³ Pauler Tivadar: A budapesti Magyar Kir. Tudomány-Egyetem története. Bp., 1880. 178. p., és Tóth: i.m. 107. p.

¹⁴ A Helytartótanács átirata Richvaldszky György püspöknek, az egyetem kancellárjának: Történelmi Tár. 1882. 366–367. p. és Tóth: i.m. 107. p. Pray ekkor még nem volt az EK alkalmazottja, csak 1777. április 7-én nevezték ki Csapodi helyére (ld. Pauler: i.m. 172. p.)

A felsorolt füzetek az EK teljes helyrajzi katalógusát tartalmazzák. Kézzel, függőleges ceruza-vonalakkal elválasztott rovatai a következők: 1. „*nro.*”, 2. [szerző neve és a mű címe], 3. „*Editionis locus*”, 4. „*Tempus editionis*” vagy „*Editionis annus*”, 5. „*Formatum*”, 6. „*Volumina*”, 7. „*Theca*”, 8. „*Gradus*”, 9. [elnevezés nélküli rovat, rendeltetéséről később szólunk].

A műveket sorszámmal is ellátták, és a sorszáмок nemcsak füzetenként, hanem egy-egy füzetben belül szakcsoportonként is előlről kezdődnek. A számozást olykor elvették, így pl. az I. sz. füzet „*Scripturistae [et] theologi haeretici et prohibiti*” szakban az 5. szám után ismét 4. szerepel, a IV. sz. füzetben pedig Cicero valamennyi műve egyetlen sorszám alatt található.

Az egyes szakokon belül a raktári elhelyezés sorrendjében következnek a címek; a rendszó megválasztásának ezért nincs semmi jelentősége. A dolog természetéből kifolyólag ki sem tűnik, hogy problematikusabb esetekben milyen megoldást választott volna a katalogizáló. Ennek ellenére néhány vonatkozásban előrelépést figyelhetünk meg a korábbi címleírási gyakorlathoz képest. Az nem újdonság, hogy a vezetőknév következetesen elől szerepel, annál jelentősebb viszont az, hogy az anonimákat általában a cím első szava alatt írták le, és a művek címét mindig a könyv nyelvén közölték, tehát a magyar könyveket magyarul, a német műveket németül, stb. Ez alól a szabály alól most már csak a görög nyelvű kiadványok kivételek, ezeket továbbra is latin címmel szerepeltették (a II. füzetben a „*Historici Sacri*” szakban, a 60. sz. alatt akad egy görög betűs címlírás is, Theodoretos egyháztörténete). A latin nyelv primátusa ezután már csak olyankor érvényesült, amikor egymásután következett a katalógusban valamely mű latinnyelvű kiadása és más nyelven készült fordítása. Ilyenkor a fordítások címét nem írták le. Pl.:

„*Reguale S. J.*

— *Idem Hung. Ex: 4.*

— *Idem Germ. Ex: 2.*”

Amint a fenti példából is kitűnik, jelezték a példányszámot is, és pedig a cím után közvetlenül. Hiányzik viszont a kötésmód megjelölése, amelyre pedig eddig oly nagy gondot fordítottak. A különböző, de egy kötetben közreadott műveket gondosan leírták külön-külön, és önálló sorszámot is kaptak:

Pl.: „189. Frischlinii Nicodemi: *Dialogus logicus... accedit:*

190. Neubecker Conrad: *Refutatio...*

191. Melanchtonis Philippi: *Oratio de Dialectica. Item*

192. Dresseri Math.: *Oratio de Dialectica. Item*

193. Han Thomae: *Responsiae ad orationes ... Francof. 1590. Item*

194. Notholdi Antonii de Rameae *Institutionis principiis ... Lembgoviae 1596.*

195. Martini Cornelii *adversus Ramistatas* [a könyvben: *Ramistas*] *disputatio. Lembgovi 1696* [helyesen 1596].

196. Beurhusii Freder. *disputa. ...*

197. Hoddae Conrad: *disput. ...*

198. Buscheri Heisonis: *disput. ... 1596.*” (III. füzet „*Philosophici*” szak).

Az ily módon leírt kötet négy kolligátumból áll. Az elsőben (189–190. szám) két művet, a másodikban (191–193. szám) hármat, a harmadikban (194. szám) egyet, a negyedikben (195–198. szám) négy művet nyomtattak egybe. A címleírásból

nem derül ki, hol kezdődnek, és hol végződnek az egyes kolligátumok, első sorban azért nem, mert a címleírás hibás: a 193. szám alatt leírt mű impresszum-adatai rossz helyre kerültek, a 190. számnál kellene állaniok, azaz az első kolligátum végén, és helyébe „Francof. 1588”-at kellett volna írni, ez a második kolligátum impresszuma.

Az általában követett gyakorlat a következő volt: minden egybenyomtatott műről önálló címleírás készült, külön sorszámot is kaptak, de az impresszum adatokat csak az utolsó mű leírásának végén közölték. A kolligátumokat ugyanígy írták le, de mindegyiknél feltüntették a megjelenés helyét és évét. Az eddig látottak közül ez a módszer a legtökéletesebb, annak ellenére, hogy gyakran következtelenül alkalmazták, s emiatt – mint fenti példánkban is – nem derül ki, hogy mely művek vannak egy kötetbe kötve, hol ér véget egy-egy kolligátum leírása, és hol kezdődik egy másik könyv címleírása.

Mint helyrajzi katalógus, természetesen feltünteti a feldolgozott könyvek raktári helyét is, a tékát római számmal, a grádust kisbetűvel. Ez lehetővé teszi a raktári rend rekonstrukcióját:

I. téka: Sacra Scriptura, Concordantiae, Biblia prohibita, Commentaria S. Scripturae, Scripturistae. II. téka: Scripturistae, Sancti Patres, Concionatores. III. téka: Theologi dogmatici, Theologi haeretici et prohibiti, Miscellanea prohibiti, Concionatores, Catechistae prohibiti, Miscellanea prohibiti. IV. téka: Concilia, Concionatores. V. téka: Theologi dogmatici. VI. téka: Catechistae, Controversistae. VII. téka: Theologi morales. VIII. téka: Juristae. IX. téka: Medici et medicam spectantes. X. téka: Juristae. XI. téka: Philosophici. XII. téka: Ascetici, Historici profani, Juristae. XIII. téka: Concionatores, Mathematici, Symbola, elogia, inscriptiones, Panegyres, epicedia, etc. XV. téka: Graeci praeceptores. XVI. téka: Poetae antiqui, Historia literaria et alia miscella. XVII. téka: Historici profani, Geographi, Chronologi. XVIII. téka: Historici Sacri. XIX. téka: Historici profani.

A nagyszombati könyvtár leírásából tudjuk, hogy ott 19 szekrényben állottak a könyvek, a fenti elhelyezési rend tehát nyilvánvalóan a nagyszombati helyzetet tükrözi.

A lajstrom utolsó rovatában, vagy a margón „ab”, „abit”, illetve „M”, „Ma”, „man.”, „manet” jelzéseket találunk. Ezekkel azokat a könyveket jelölték, amelyeket Nagyszombatból Budára akartak szállítani („abit”), illetve ott kívántak hagyni („manet”). Ez 1777-ben történt, amikor az egyetem Budára költöztetése miatt úgy határoztak, hogy az EK anyagának egy része Nagyszombatban marad az ott létesített hittudományi akadémia céljaira (az otthagytott művek száma állítólag 3000 kötet körül volt). Az állományból azokat a műveket, amelyeket Nagyszombatban és Budán egyaránt feleslegesnek tartottak, még az elköltözés előtt szétosztották az egyházmegye papjai között.¹⁵ Az elszállításra kijelölt műveket (ha nem is kivétel nélkül) csakugyan megtaláljuk a későbbi, már Budán készített katalógusokban.

¹⁵ Tóth: *Szerzetesrendek*. 108. p. utal a levéltári forrásra: ATUT 384–5., ASRUB 15. (1777. nov.) is, v.ö. még: Szalatnai Rezső: Kempelen Farkas és az egyetem átköltöztetése Budára. Bp., 1959. 18. p. |Klny.: Tanulmányok Budapest múltjából. 13. köt. | [A budapesti EK kiadványai. 6.]

A helyrajzi katalógus füzeteinek borítólapján, a belső lap bal alsó sarkában az alábbi összesítés olvasható:

I. füzet: „ab: 1417, man: 874, indiff: 789”, II. füzet: „ab: 891, man: 221”, III. füzet: „ab: 650, M: 443”, IV. füzet: „ab: 811, Man: 394”, V. füzet: „ab: 429, man: 63”. A fenti összesítés szerint 6982 mű közül 4198 várt elszállításra, 1995 művet pedig Nagyszombatban szándékoztak hagyni. Az „indiff” jeltésű 789 mű soráról biztosat nem tudunk, talán ezeket szánták az egyházmegye papjainak.

II.

Az egyetem Budára költözését elrendelő jogszabály 1777 február 10-én kelt, az épületek átadására május 13-án került sor. November 8-án jelentették, hogy a költözködés megtörtént, és másnap megtartották a budai egyetemen az első előadást is, bár az építkezések ekkor még javában folytak, és csak a következő év augusztus 30-ára ígérték befejezésüket. Ezt a határidőt sem sikerült betartani, ezért az ünnepélyes megnyitóra csak 1780 június 25-én került sor.¹⁶

Az EK budai korszaka 1777 őszétől 1784-ig terjed. A költözés jelentős változást jelentett a nagyszombati helyzethez képest, mert – mint említettük – a könyvanyag egy része Nagyszombatban maradt. Az állományban végbement alapvető változások következményeként Budán új katalógus készítése vált szükségessé.

5a. AZ EK BUDAI KATALÓGUSA (1778–1779)

A Helytartótanács már 1778-ban elrendelte: írják össze a Budára hozott könyveket,¹⁷ és az Egyetemi Tanács 1779 augusztus 30-án már azt jelentethette, hogy a katalógus elkészült,¹⁸ és megtekintésre fel is terjesztette a Helytartótanácshoz. Utóbbi csak 1780 január 7-én nyugtázta a küldeményt, és egyben közölte azt is, hogy továbbította az uralkodóhoz.¹⁹ Február 21-én pedig arról tájékoztatta az Egyetemi Tanácsot, hogy az előző év augusztusában felterjesztett katalógus „*tévesen van megszerkesztve, nincs megfelelő osztályokba sorolva, még kevésbé felel meg azoknak a szabályoknak, amelyeket az 1779 október 11-i rescriptum mellékleteként közölt könyvtári szabályzat 2. fejezetének 2. paragrafusa előír.*”²⁰ Hozzáfűzte még a hely-

¹⁶ Ld. Tóth András: *Egyetemünk Budán c. tanulmányát az Évkönyvek jelen kötetében.*

¹⁷ Tóth: *Szerzetesrendek.* 110. p.

¹⁸ EK It. 1780. febr. 21.

¹⁹ Kov: *Protocollum.* 1. vol. 49b lev., és *Extractus intimorum Excelsi Consilii Locumtenentialis Regii Hungarici.* EK MSS J 77. [a továbbiakban: *Extractus*].

²⁰ EK It. 1780. febr. 21. Az intézmény főhatóságai 1779. október 10-én elvi útmutatással szolgáló szabályzatban írták elő az EK feladatait az *Instituta Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis*-ben (OL. Htt. Departamentum Litterario-politicum 1779. Univ. Budensis. fons 16., pos. 17. és EK It. V.ö.: Bruckner János: A jozefinista kultúrpolitika és az EK (1780–1784). = MKSz. 1956. 113–4. p. és Tóth András: A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon. Bp., 1964. 10. és 40. p. [A budapesti EK kiadványai. 12.]). A katalógusokról a szabályzat második fejezete intézkedett. Az első paragrafus előírta, hogy a prefektusok kötelesek gondoskodni arról, hogy mind a már most az egyetem épületében levő nagyszámú könyvet és egyéb emléket, mind azokat, amelyeket ezután

tartótanácsi leirat, hogy a hibák kijavítása érdekében „*kölcsönös tanácskozásokon megfelelő katalógusrendezési szisztémát kell kidolgozni, és lemásolás előtt a katalógus hibáit ennek megfelelően ki kell javítani.*”

1780 március 28-án az Egyetemi Szenátus a Bécsből visszaérkezett katalógust azzal a meghagyással továbbította az EK-hoz, hogy hibáit javítsák ki,²¹ majd június 29-én felszólította a könyvtár három prefektusát, Lakitsot, Prayt és Bretschneidert, számoljanak be arról, mit tettek a katalógussal szemben támasztott igények kielégítése érdekében?²²

Minthogy az eltelt idő alatt semmi sem történt az ügyben, a kérdésre azt választák, hogy nem értik, mit kifogásol a Helytartótanács, és kéri, sorolja fel a katalógus hibáit. A Helytartótanács ezt nem tette meg, csupán azt felelte, csodálkozik, hogy a hibák megjelölését tőle várják, holott ezek felkutatása a könyvtárosokra tartozik. Végül felszólította a Szenátust, utasítsa a könyvtár vezetőit, engedelmessé adjenek az 1779. évi szabályzat előírásainak.²³

Mint láttuk, a Helytartótanács két ízben is számon kérte, hogy az 1779 októberében kiadott szabályzatot a katalógus készítésekor nem vették figyelembe, és nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a katalógus már augusztusban készen volt. Lényeges átalakításra a könyvtárosok nem vállalkoztak, de Bretschneider ígéretet tett arra, hogy a hibákat kijavítja. Bruckner szerint²⁴ nincs nyoma annak, hogy erre valóban kísérletet tettek volna, ebben azonban téved. Bretschneider 1781 január 29-i jelentésében azt írta, hogy a javítási munkák már folynak,²⁵ a könyvtári munkanaplóban pedig azt olvassuk, hogy 1781 februárjában a könyvtár

fognak oda beszállítani, megfelelő rendben csoportosítva szekrényekbe helyezték, és megőrizték, hogy a keresett könyveket könnyen és gyorsan oda lehessen adni annak, aki kéri.

A második paragrafus előírta, hogy mind a könyvekről, mind az egyéb tudományos anyagról megfelelő jegyzékeket kell készíteni. Háromféle katalógus készítését rendelte el a szabályzat: 1. betűrendes nyilvántartást, [nyomatékosan felhívta a figyelmet a raktári jelzetnek a könyveken való fel tüntetésére], 2. szakkatalógust, amelynek feladata, hogy az egyes karok professzorai „*minden nehézség nélkül megállapíthassák, hogy a számukra szükséges könyvek közül melyik van meg az EK-ban, vagy hogy milyen könyvek szólnak arról a tárgyról, amelyet tanítanak.*” Ez utóbbi előírás egyben a katalógus szakrendszerét is meghatározta, legalábbis fő vonásaiban, mivel szükségszerűen következett belőle, hogy a könyvanyagot az egyetemi karok, ezen belül pedig az egyes tantárgyak szerint kell csoportosítani. 3. A harmadik előírt katalógus az ún. „*catalogus realis*” volt (részletes ismertetését ld. Pálvölgyi Endre: *Tárgyszókönyvterve az EK-ban (1779–1845)*. Bp., 1959. 4. p. |Klny: MKSz. 1958. |A budapesti EK kiadványai. 5. |). Ez a címből vett tárgyszavak betűrendjében készült volna, de hozzá sem kezdtek.

Előírta végül a szabályzat azt is, hogy a katalóguskészítési munkáról a prefektusok negyedévenként tartoznak beszámolni az Egyetemi Tanácsnak, hogy az tájékozva legyen az esetleg felmerülő nehézségekről, és ezek elhárításához a szükséges támogatást megadhassa.

A szabályzat a korszerű követelményeknek megfelelő katalógusokkal kívánta ellátni az EK-at, és abból indult ki, hogy a felmerülő követelményeknek lehetetlen egyetlen lajstrommal eleget tenni.

²¹ *Extractus*.

²² Brucknernél (i.m. 116. p.) hibásan július 29., v.ö. *Extractus*, Kov.: *Protocollum* 1. vol. 49., 52–54. lev., Tóth: *Szerzetesrendek*. 111–112. p. A kért jelentés az Egyetemi Tanács 1780. nyarán lefolytatott könyvtárvizsgálatával állott kapcsolatban, és eszerint a könyvtár állománya ekkor kb. 12 000 kötet volt (ld. Kov: *Adversaria*. 1. vol. 61–62. p.).

²³ 1780. dec. 4. EK It.

²⁴ Bruckner: i.m. 116. p.

²⁵ Bruckner: i.m. 120. p.

prefektusa (azaz Bretschneider) a katalógus első szakjában megkezdte a munkát,²⁶ márciusban „osztályozta a könyvtár könyveit”,²⁷ és ugyanezt állította maga Bretschneider is februári és márciusi jelentésében.²⁸ Hogy ez a munka valójában miből állott, annak ismertetésére a későbbiekben még visszatérünk.

Miután részletesen megismerkedtünk a budai katalógus (5a.) keletkezési körülményeivel, térjünk át magának a jegyzéknek ismertetésére. Címe: „*Catalogus librorum Bibliothecae Regiae Univ[ersitatis] Bud[ensis] in classes disciplinarum serie alphabeti digestus et ordinatus*” (EK Mss J 28). Nyomtatott űrlapokból áll, ezek sokkal modernebbek, mint a második katalógus lapjai. A rovatok és elnevezésük lényegében azonosak a negyedik jegyzékben használtakkal, a különbség mindössze annyi, hogy a szerző és a cím itt külön-külön rovatba került, és legvégül egy újabb rovat tűnt fel: 1. „*autor*”, 2. „*argumentum*”, 3. „*editionis locus*”, 4. „*annus*”, 5. „*forma*”, 6. „*volumina*”, 7. „*theca*”, 8. „*gradus*”, 9. „*numerus ordinis*”. Utóbbi három rovatot nem töltötték ki.

A kötet két részből áll, mindkettő szakcsoportokra oszlik. Az elsőnél jóval kisebb második rész csupán függelék, kiegészítéseket tartalmaz a főrészhez, a címlap is utal erre, feltüntetve: „*Cum supplementis ad annum usque 1779.*”

A szakbeosztásról tartalomjegyzék tájékoztat a kötet elején, közli a lapszámokat, amelyeken az illető szakcsoport kezdődik és végződik, és egyben utal a függelék megfelelő lapszámaira is.

Az alkalmazott 18 szakcsoport sorrendje a főrészben és a függelékben kissé eltér egymástól (ld. az I. sz. táblázatot). A főrész szakjai és sorrendjük a következő: I. *Sacra Scriptura et Concordantiae Bibliorum*, II. *Concilia*, *Bullaria*, *Constitutiones et Decisiones*, III. *Sancti Patres et Scriptores Ecclesiastici*, IV. *Scripturae Sacrae Interpretes Catholici*, V. *Scripturae Sacrae Interpretes Acatolici*, VI. *Theologi Speculativi*, VII. *Theologi Practici*, seu *Morales*, VIII. *Theologi Polemici*, IX. *Theologi Prohibiti*, X. *Historia Ecclesiastica*, XI. *Historia Civilis*, XII. *Historia Litteraria*, XIII. *Disciplinae Civiles*, seu *Juristae*, *Politici*, etc., XIV. *Medici*, XV. *Philosophi*, XVI. *Mathematici*, XVII. *Poetae*, XVIII. *Grammatici*.

Az egyes szakokon belül szoros betűrendben sorakoznak a címek, újabb bejegyzések számára azonban nem hagytak helyet (ez a függelékre is vonatkozik).

Mielőtt a katalógusban alkalmazott főbb címleírási szabályok ismertetéséhez kezdenénk, ki kell tértünk röviden arra, milyen fejlődési fokot ért el az általános gyakorlat ekkoriban? A 18. században a szerző, a cím, a megjelenési hely és év, a formátum és a kötetszám feltüntetése általánossá vált, sőt a szakkönyvek nyomatkosan felhívták a könyvtárosok figyelmét a legkisebb egybenyomtatott vagy kötött értekezés katalógizálásának szükségességére is, hozzátéve, hogy ilyenkor jelezni kell, ezek nem önálló kötetek. A kiadó és a nyomda feltüntetése viszont a 19. századig még ritka. Anonim műveknél a rendszót többnyire önkényesen választották meg, és nem is mindig a címből, hanem olykor a tartalomból, és csak a 19. század

²⁶ *Protocollum diurnum*... EK Mss J 75.

²⁷ U.o.

²⁸ 1781. március 31-i kelettel, OL. Htt. ASRUB. 1781. ápr. no. 11.

elején terjedt el „az első független nominativus”, illetve „a cím lényeges szava” rendszóként való alkalmazása.²⁹

Amint az alábbiakban látni fogjuk, az EK-i gyakorlat egészében nem maradt el a kor alapvető követelményeitől. A címleírások tartalmazták a legszükségesebb impresszum-adatokat, és a címrendszók körül tapasztalható önkényeskedés sem tekinthető elszigetelt jelenségnek. A leglényegesebb elmaradás a kolligátumok egyes darabjainak leírásánál mutatkozik, bár ezek feldolgozására is történtek kísérletek. Vegyük sorra ezután a fontosabb alapelveket egyenként.

A szerzők besorolása vezetéknévük alatt történt, kivéve a középkori szerzőket, szenteket, stb. Mátyás királyt is „vezetéknévén” vezették be a katalógusba, és ezért a C betű alá került: „*Corvini Mathiae*”.

A nevekhez járuló prefixumokat (prepozíciókat, névelőket, névelővel összevont prepozíciókat) leírták ugyan, de a besorolásnál következetesen figyelmen kívül hagyták. Ennek megfelelően az A betű alá osztották be a következőket: „*d' Aven-dano Didaci*”, „*de Arriaga Roderici*”, „*de Arrubal Petr.*”; B alá: „*de la Barre*”, „*du Brugs*”, „*Von Bielefeld*”; C alá: „*le Cose*”, „*della Casa*”, „*de las Casas*”, „*di Castelli*”, stb.

A szerzők neve gyakran genitivusban áll, de akad szép számmal alanyeset is. A név eredeti sorrendjének felcserélését nem jelezték, de a nevek után – noha a rovatok osztóvonalára elválasztja a címtől – kettőspontot tettek.

Az anonimák leírásánál gyökeresen szakítottak a régebbi módszerrel, a rendszó mindig az első szó, tekintet nélkül arra, hogy az névelő, prepozíció, melléknév vagy akármi más. A tartalmi elv felett diadalmaskodott a formális. Amilyen szabadon és kötetlenül választották meg a rendszót korábban, ugyanolyan szigorúan vették most az új szabályt, és ennek a túlzott merevségnek lett a következménye, hogy az A betű alá került „*Az magyar krónikának veleje*”, a D alá pedig a következő művek: „*Das königliche Böhmische Krönungs-Ceremoniel*”, „*De Gloria Protectorum*”, „*Der Königliche Akademie der Wissenschaften in Paris Physische Abhandlungen*”, „*Der sachsische Wittekind*”, az L alá sorolták az ilyen címeket: „*L'art ...*”, „*La vita ...*”.

A monogrammokkal is nehezen boldogultak. Pierre Dativy „*Les estats, empires et principautez du Monde*” c. művének címlapjára ezt nyomtatták: „*Par le Sr. D. T. V. Y.*”. A felvétel P alá került: „*Par le Sr D. T. v. v. Les estats, empires, ...*”.

A címeket a mű nyelvén írták le, nem fordították latinra. A fordításokat azonban az eredeti mű után, a fordított cím nélkül szerepeltették, és csupán ennyit írtak le: „*Bohemice*”, „*Germanice*”, stb. Pl.:

„*Gautruche ... Historia Poetica. Tyrna. 1728.*

————— *Gallice*”.

A görög nyelvű kiadványok természetesen itt is latin címmel szerepelnek.

A kolligátumok katalógizálása meglehetősen pongyola módszerrel történt, ha egyáltalán megtörtént. Gyakran csak a kötetben levő első művet írták le, a többről tudomást sem vettek. Ha mégis, akkor a következőképpen jártak el: az első kiadványt úgy írták le, mintha a kötetben más nem is lett volna; a többi ezzel egybekö-

²⁹ M. Denis: Einleitung in die Bücherkunde. 1. Theil. Wien, 1777. 257–263. p., W. Frels: i.m. 8–10. p.

tött könyvről utalót írtak az első helyen álló mű rendszavára. Ezekből az utalók-
ból azonban legtöbbször nem derül ki: miről és mire is utalnak. Pl.: „*Tandleri
Tobiae Diss. de fascino, et incantatione. vide: Elich.*” és Elich alatt: „*Elich Philippi
Lud. Daemonomagia ... Francof. 1607.*” Csak a kolligátum első darabjának imp-
resszum-adatait közli, a többiét nem, az első kolligátum címléírásában pedig nem
tünteti fel, hogy a kiadványban más mű vagy művek is vannak. Mivel a könyvek-
nek nem volt egyedi raktári jelzete, ez a módszer megnehezítette a keresett kötet
kiválasztását. Pl.: „*Alcimi vide: Fabricii.*” olvassuk a „*Poetae*” szakban, Fabricius
azonban kettő is található ugyanott: „*Fabricii Georgii Poetarum veterum ... Basil.
1564*” és „*Fabricii S. Principio da teramo della allosioni ... Roma 1588*”. Semmiből
sem deríthető ki, a kettő közül melyikre vonatkozik az utalás?

A kötetszámot arab számmal jelölték, részletezésük nem ebben a rovatban
történt, erre itt nem lett volna elég a hely, hanem az „*argumentum*” rovatban, a
cím után. Pl. a „*volumina*” rovatban „5” jelzés áll, a cím után pedig ez: „*Tom.
I. II-IX.*” (talán több kötetet egybe kötöttek vagy nyomtak). Máskor a „*volumina*”
rovatban hatos számot látunk, a cím után pedig: „*Tom. I. II. III. IV. VI. VII.*”
A példányszámot szintén a cím után tüntették fel: „*Ex. 2.*” vagy „*Ex. 4.*”

A különféle megjegyzések közül a következők a leggyakoribbak: „*mancus*”,
„*sine initio*”, „*tit. deest*”, „*s. a.*”, „*s. I.*”, stb.

Korábban már láttuk, hogy a Helytartótanács a katalógust nem találta meg-
felelőnek, úgy vélte, hogy az „*tévesen van megszerkesztve*”, kifogásait azonban
nem részletezte. Újabb levéltári források alapján úgy látszik, a Helytartótanács
csak a Bécsből kapott véleményt tolmácsolta, márpedig ez a szakvélemény nem
tartalmazott részleteket, csupán általánosságokra szorítkozott, és – ami a legérde-
kesebb – állítólag Bretschneideről származott! Legalábbis ez derül ki abból a bead-
ványból, amelyet Bretschneider 1783 május 23-án írt. Ebben azt állította, hogy
„*az 1779. évi katalógust*” már 1779 decemberében látta, még mielőtt magát az
EK-at ismerte volna, sőt írásbeli jelentést is kellett készítenie róla. Mivel nem
akart senkire sem rosszat mondani, azért a talált hibák nagy részéről hallgatott,
most azonban rákényszerült a szennyes kitergetésére³⁰.

Bretschneider kritikai fellépésének indítéka elsősorban nem a tökéletesítési
szándék, hanem az abolíciós könyvek kiválogatása miatt közte és Pray között fel-
lobbant ellentét volt. Azt akarta bebizonyítani, hogy hiába jó történész Pray, ez
még nem jelenti, hogy jó könyvtáros is. Egyik érve az annak idején Pray irányítá-
sával készült katalógus hibás volta lett volna. „*Ha a Pray-féle katalógus hibáit
egyenként fel akarnám sorolni – írta –, akkor le kellene másolnom az egész kötetet.*”
Ezért csupán a hibák főbb csoportjait sorolta fel, és néhány példát hozott mind-
egyikre. A betűrendbe sorolás hibáival kezdte. Az anonim műveknél helytelenítette
az első szó alatti felvételt, mert – mint mondotta – nemcsak a könyvtári, hanem a
könyvkereskedelmi és árverési jegyzékek is a főnév és nem a melléknév kezdőbetű-
jét veszik figyelembe. Tehát azt a művet, amelynek címe: „*Katholischer Unterricht*”

³⁰ Bruckner csupán vázlatosan ismerteti Bretschneider kifogásait (i.m. 128. p., hivatkozása:
Kov.: *Protocollum* 3. vol. 13. lev.). Nem említi azonban Bretschneider 1779. évi szakértői jelentését
(Kov.: *Protocollum* 3. vol. 172. lev.).

nem a K, hanem az U betű alatt kell leírni, így : „*Unterricht (Katholischer)*”. Ugyanígy az „*Ex actis synodiceis expositio*” helyett ez lett volna a helyes: „*Expositio, Ex actis synodiceis*”. Ez olyan közismert dolog, hogy – Bretschneider szerint – minden könyvesbolti tanonc tudja. Helytelenítette azt is, hogy névelőt és prepozíciót is használtak rendszóként, a „*Der Königlichen Akademie der Wissenschaften in Paris Physische Abhandlungen auf die Jahre 1692–1741*” c. kiadványt sehol a világon nem keresik a D betű alatt, hanem az A alatt: „*Abhandlungen (Physische) der Königl. Akademie ...*”. Számos hasonló példát sorolt még fel, majd áttért az osztályozás hibáira. A „*Scheuchzeri Physica Sacra*” c. mű a „*Sacra Scriptura interpretes Catholici*” szakba került, pedig Scheuchzer nem is katolikus. Cicero művei és a „*Robinson Crusoe kalandjai*” a „*Grammatici*” szakba kerültek, Marsiglio Ficino és a Nagy Enciklopédia pedig az irodalomtörténeti művek közé tévedtek, holott a filozófiában volna a helyük. Sok könyvet egyáltalán nem is katalogizáltak, viszont akad olyan könyv, amely kétszer is szerepel. Azonos mű különböző példányai más-más szakban találhatók, az egész szakbeosztás nem megfelelő.

A katalógus hibáit Bretschneider kétségkívül eltúlozta, noha a felsorolt tényeket illetően teljesen igaza volt. A betűrendben valóban nem könnyű eligazodni. Az említett Robinson-kötet például az L betű alatt bújkik meg, ahol aligha jutna eszébe bárkinek keresni. Oka: olasz nyelvű kiadás, címe: „*La vita e le Aventure di Robinsone Crusoe*”. A címrendsző megválasztását illetően szintén az ő nézete volt modernebb, távozása után az EK katalógusaiban másfélszázadon át az általa javasolt megoldást alkalmazták. Azt azonban csak elkeseredésében rohatta fel Praynak, hogy Cicerót és Defoet a „*Grammatici*” szakba sorolta, hiszen Pray egyszerűen átvette a már régebben kidolgozott szakrendszert, amelyet már száz évvel előbb is használtak Nagyszombatban, s ebben nem volt külön szakcsoport a szépirodalmi művek számára. Ezért osztották ide a már említetteken kívül Ariosto *Őrjöngő Lórániját*, Cervantes *Don Quijotéját*, és még sok hasonlót. Más kérdés, hogy a szakrendszer valóban rászorult volna a modernizálásra, és sajnálatos, hogy a belső ellentétek, az EK anyagi és személyzeti helyzete Bretschneider terveinek megvalósítását nem tették lehetővé.

Bretschneider úgy beszélt a katalógusról 1783-ban, mintha az még akkor is használatban lett volna, holott – mint már láttuk – csak 1779-ig tükrözte a könyvtár állományát, és az újabb beszerzések utólagos bevezetésére nem volt lehetőség. Egy levéltári iratból kitűnik azonban, hogy a katalógusból nem egy, hanem két példány készült, és ezt a második példányt 1779 után is vezették. Ez az irat az EK-ban 1780-ban bekövetkezett személyi változásokkal kapcsolatban keletkezett.

Pray György, az EK prefektusa 1780 július 20-án lemondott állásáról,³¹ a Tanügyi Bizottság augusztus 7-én a lemondást elfogadta.³² Vele együtt nyugdíjazták az EK másik vezetőjét, Lakics Györgyöt is, és erről szeptember 4-én értesítették az Egyetemi Tanácsot.³³ A Tanács november 14-én intézkedett arról, hogy a könyv-

³¹ Pray levele Novák Krizosztomhoz: Történelmi Tár. 1902. 311. p.

³² Lischerong Gáspár: Pray György élete és munkái. Bp., 1937. 82. p., és Bruckner: i.m. 118. p.

³³ *Extractus*, az irat szövegét Pray szó szerinti idézi Novák Krizosztomnak 1780. november 13-án írott levelében, Történelmi Tár. 1902. 311–313. p.

tár most már egyedüli vezetője, Bretschneider, leltár szerint vegye át az EK ingóságait.³⁴ Az átvétel Vezza Gábor, az orvosi kar, és Molnár János, a budai akadémia igazgatója jelenlétében 1780 november 24-én megtörtént.³⁵ Az ekkor készített leltárban az ingóságokon kívül szerepel az EK katalógusainak jegyzéke is: *Elenchus catalogorum particularium Bibliothecae Universitatis Budensis librorum classium* címmel³⁶.

A jegyzék szerint az adott időpontban, tehát 1780 novemberében, a könyvtár az alábbi 21 füzetből álló szakkatalógussal rendelkezett: „I. *Scriptura Sacra*, II. *Scripturae Sacrae interpretes catholici*, III. *Scripturae interpretes Sacrae acatholici*, IV. *Sancti Patres et scriptores ecclesiastici*, V. *Concilia, bullaria, decisiones rotae Rom. etc.*, VI. *Theologi speculativi*, VII. *Theologi polemici*, VIII. *Theologi morales*, IX. *Theologi prohibiti*, X. *Historia ecclesiastica*, XI. *Scripta ad S. J. pertinentia*, XII. *Historia litteraria et letteratura miscella*, XIII. *Historia civilis*, XIV. *Disciplinae*

I. táblázat

szakcsoportok elnevezése	számozása, illetve sorrendje			
	1.	2.	3.	4.
Scriptura Sacra	I.	I.	I.	–
Scripturae Sacrae interpr. Catholici	II.	IV.	II.	II.
Scripturae Sacrae interpr. Acatolici	III.	V.	III.	III.
Sancti Patres	IV.	III.	IV.	IV.
Concilia	V.	II.	V.	–
Theologi speculativi	VI.	VI.	VI.	VI.
Theologi polemici	VII.	VIII.	VII.	VII.
Theologi morales	VIII.	VII.	VIII.	VIII.
Theologi prohibiti	IX.	IX.	IX.	IX.
Historia ecclesiastica	X.	X.	X.	[X.]
Scripta ad S. J. pertinentia	XI.	–	–	XI.
Historia litteraria	XII.	XII.	XI.	[XII.]
Historia civilis	XIII.	XI.	XII.	[XIII.]
Disciplinae civiles	XIV.	XIII.	XIII.	–
Medici	XV.	XIV.	XIV.	[XV.]
Philosophi	XVI.	XV.	XVI.	[XVI.]
Mathematici	XVII.	XVI.	XV.	–
Poetae	XVIII.	XVII.	XVII.	[XVIII.]
Grammatici	XIX.	XVIII.	XVIII.	[XIX.]
Catechistae et liturgici	XX.	–	–	–
Manuscripti	XXI.	–	–	[XXI.]

1.: az 1780 november 24-i leltárban felsorolt katalógusfüzetek sorszáma.

2.: az 5a. katalógus főrészének tartalomjegyzékében szereplő sorszámozások.

3.: az 5a. katalógus kiegészítésében a szakcsoportok sorrendje.

4.: az 5b. katalógus füzetében látható sorszámozások (szögletes zárójelben a szám nélküli füzetek önkényes jelzése).

³⁴ EK It.

³⁵ Protocolum diurnum Bibliothecae ann. 1780–1782. EK Mss J 75.

³⁶ Jelenleg nem az említett leltár (OL. Htt. ASRUB 1781. ápr. no. 18) mellékleteként, hanem: OL. Htt. ASRUB 1782. ápr. no. 16.

civilis, XV. *Medici*, XVI. *Philosophi*, XVII. *Mathematici*, XVIII. *Poetae*, XIX. *Grammatici*, XX. *Catechetici et liturgici*, XXI. *Manuscripta*.

A katalógusok felsorolásához írt megjegyzés szerint a fenti katalógusok külön-külön kötetekből állnak, és a jegyzékben mellettük feltüntetett sorszámokkal vannak ellátva. Van egy másik példány is belőlük, ezt azonban nem füzetekbe írták, hanem egyetlen kötetbe kötve, és ez utóbbiból két rovatot elhagytak. Megjegyzik még a leltár készítői, hogy a *Concionatores*, az *Ascetici* és „más ehhez hasonló” művekről, valamint a kötetlen és csonka könyvekről nem készült katalógus, ezeket külön szekrényben őrzik.

Ha mármost a jegyzékben felsorolt füzetek címét összehasonlítjuk az egykötetes katalógus (5a.) főrészének szakbeosztásával, azt látjuk, hogy az utóbbi szakcsoportjai azonosak az egyes füzetek címével, a sorrend azonban eltérő. A kötet végén található kiegészítés viszont már sorrendileg is csaknem teljes egyezést mutat (ld. az I. sz. táblázatot). Mind a főrészből, mind a kiegészítésből hiányzik viszont a jezsuita rendre vonatkozó irodalom szakja (XI. füzet) és a kéziratokat tartalmazó szakcsoport (XXI. füzet).

5b. AZ EK BUDÁN ELKEZDETT, DE PESTEN IS FOLYTATOTT KATALÓGUSA (1779–1792)

A jegyzékben felsorolt füzetek – öt kivételével – jelenleg rendeltetésükre vonatkozó közelebbi megjelölés nélkül az EK kéziratárában rejtőznek, három különböző raktári jelzet alatt (EK Mss J 34, J 35, J 126): II. *Scripturae Sacrae interpretes Catholici* J 35|2, III. *Scripturae Sacrae interpretes Aatholici* J 35|3, IV. *Sancti Patres et scriptores ecclesiastici* J 35|4, VI. *Theologi speculativi* J 35|6, VII. *Theologi polemici* J 35|7, VIII. *Theologi morales* J 35|8, IX. *Theologi prohibiti* J 35|9, [X]. *Historia ecclesiastica* J 34|4, XI. *Scripta ad S. J. pertinentia* J 35|11, [XII]. *Historia literaria et miscella* J 34|3, [XIII.] *Historia civilis* J 34|5, [XV]. *Medici* J 34|8, [XVI.] *Philosophi* J 34|6, [XVIII.] *Poetae* J 34|7, [XIX.] *Grammatici* J 34|1, [XXI.] *Manuscripti* J 126.

Az egybekötött katalógussal teljesen azonos nyomtatott űrlapokon készült, rovatai is azonosak. Különbözik viszont abban, hogy a címleírások nem szoros egymásutánban követik egymást, hanem kb. négy centiméternyi helyet szabadon hagytak közöttük a további gyarapodások számára, és ezt a helyet később fel is használták. Ennek következtében a nyilvántartott könyvanyag csak részben azonos az 5a. katalógusban felsorolttal, sok új cím is található benne.

Címleírási szabályok szempontjából a katalógusban több réteg különböztethető meg. Az első és legrégebbi ezek közül egyező sajátságokat mutat az 5a. katalógusban látottakkal.

A legszembevetőbb különbség az, hogy a keresztneveket kerek zárójelbe tették akárcsak a harmadik katalógusban, ezzel jelezték, hogy a nevek eredeti, a könyv címlapján olvasható sorrendjét felcserélték. A címleírások és a zárójelek azonos színű tintával íródtak, a zárójeleket ennek ellenére utólag toldották be.

A második rétegbe tartozó címleírások a korábbiól lényegesen eltérő – és tegyük hozzá, modernebb – szabályok szerint készültek. A görög művek itt is latin

címmel szerepelnek, de akad kivétel is, pl. a „Grammatici” szakban Demosthenes egy művét görög címmel, görög betűkkel írták le. Folyóiratokat is bejegyezték, pl. a „*Historia litteraria et miscella*” füzetben a hamburgi „*Buchhändlerzeitung*” első öt évfolyamát (1778–1782). A kolligátumok címleírása nem egységes, még egy füzetben belül is van eltérés. Ime egy példa a *Grammatici* szakból: „*Vita Philosophorum et Poetarum, etc. vid. Wimpfelingii. Argenti 1516.*”, a kiutalt címleírás pedig így szól: „*Wimpfelingii Adolescentia ... Argent. 1505. acced. Vita Philosophorum.*”, tehát a kolligátum első darabjának címleírásában megemlíti a vele egybekötött másik kiadványt, és közli mindkét könyv impresszum-adatait is. Másik változat a *Philosophi* szakból: „*Freitagii (Joh) de origine et natura animorum in Brutis. – v. Rauen. Francof. 1638.*”, Rauen alatt ezt olvassuk: „*Rauen (Joh) Controversia fundamentalis pro Logica novissima Defensio adversus Lectiones Jo. Scharfii. Rostock 1638.*” Az impresszumadatok itt is megvannak, de a kolligátum második darabját a címleírás nem említi.

Kitűnik a katalógusfüzetekből az is, hogy Bretschneider igazat mondott, amikor azt állította, hogy a szakkatalógus javításán fáradozik. A javítások az 5b. katalógus egyes fületeiben világosan felismerhetők. Elsősorban a címrendsző alatt felvett művekkel foglalkozott. Nem készített róluk új címleírást, ehelyett utalások segítségével valósította meg saját elképzelését: az első főnév alatti besorolást. A régi felvétel például így szólt: „*Aufrichtiger Abriss*”, és természetesen az A betű alatt volt található. Bretschneider aláhúzta azt a szót, amely alatt a felvételnek szerinte készülnie kellett volna, esetünkben az „*Abriss*”-t: „*Aufrichtiger Abriss*”, és a betűrendben a megfelelő helyen utalót írt: „*Abriss vid. Aufrichtiger*”,

Hasonlóképpen járt el mindenütt. Ime még néhány példa: „*Christlicher Kirchen Agende*” (felvétel a C alatt), utaló: „*Agende vid. Christliche*”; „*De Igne*” (felvétel a D alatt), utaló: „*Igne vid. De Igne*”; jellemző utalások: „*Adel vid. An den*”, „*Antwort vid. Nothwendige*”, „*Catechismus vid. Christlicher*”, stb. Végül még néhány magyarnyelvű példa a „*Theologi polemici*” szakból: „*A Hitnek külömb féle ágazatirol vetélkedő levelek*” eredetileg az A alatt volt, Bretschneider utalója így hangzott: „*Levelek vid. A hitnek*”; „*Az Eretnekeknek adott hitnek meg tartásarol*” (A alatt), utaló: „*Tartasirul vid. Az Eret.*”; „*Az hitnek igaz, és csalatkozható regulairól való munkacska*”, az utaló így szólt: „*Regulairól vid. Az hitnek*”.

Bretschneider javításait megtaláljuk az alábbi füzetekben: VII., X., XII., XIII., XV., XVI., XIX., nyilvánvalóan szándékosan részesítette előnyben a világi tudomány-szakokat a teológiaiakkal szemben.

Eleget tett tehát a Helytartótanács 1780 február 21-i leiratában kiadott utasításnak, hozzáfogott a katalógus hibáinak kijavításához, habár az is igaz, hogy lényegbevágó átdolgozásra nem vállalkozott. Sokkal nagyobb körültekintéssel látott a leirat másik utasításának teljesítéséhez, nevezetesen a könyvtár katalógusrendszerének alapjául szolgáló tervezet elkészítéséhez.

1780 december 1-én részletes jelentésben számolt be arról, hogyan képzelte el a könyvtár rendezési munkálatait.³⁷ Rámutatott, hogy a katalógusok elkészítése

³⁷ Kov.: *Protocollum*. 1. vol. 77. lev., Bruckner: i.m. 119–120. p.

előtt rendet kell teremteni a könyvek között, az egyetemi professzoroktól vissza kell szerezni a részben még Nagyszombatban kikölcsönzött könyveket, és azokat is, amelyek kezdettől fogva a tanároknál voltak, de minthogy közköltésen vásárolták őket, ezek is a könyvtár állományába tartoznak.³⁸ Mind ezek, mind a kikölcsönzött munkák között sok olyan van, mely a meglevő katalógusban egyáltalán nem szerepel. A szétszórt anyag összegyűjtése után teljes állományrevíziót kell végezni, hogy megállapíthassák, mely könyvek hiányoznak, keveredtek vagy veszttek el az idők során, majd az 1779. évi szabályzatnak megfelelően be kell vezetni a könyvekbe a raktári jelzetet, külön kell választani a csonka és fölőspéldányokat, és csak ha mindezzel már végeztek, kerülhet sor az új katalógusok elkészítésére. De nem szabad vaktában hozzáfogni, előbb el kell döntení, milyen legyen a készítendő katalógus, milyen címleírási adatokat tartalmazzon?

Bretschneider felsorolta a szóhajöhető katalógusfajtákat: vagy betűrendes katalógusról lehet szó, vagy betűrendes katalógusról szakmutatóval, vagy szak-katalógusról névmutatóval. Ha a szakkatalógus mellett döntenének, folytatta Bretschneider, előzetesen ki kell dolgozni a szakrendszert, és úgy kell megválasztani az egyes szakcsoportokat, hogy se túl tágak, se túl szűkek, elapróztak ne legyenek, és helyes sorrendben következzenek egymásután (ezt egyébként azóta sem sikerült kielégítően megoldani sehol a világon).

Bretschneider a maga részéről betűrendes katalógus készítését ajánlotta, mert „ez a legkönnyebb, itt adódik legkevesebb alkalom tévedések elkövetésére”. Érvelése feltétlenül helytálló, amint igaza volt abban is, hogy amíg nincs megfelelő betűrendes katalógus, addig nincs értelme szakkatalógus készítésének.

Felvázolta a betűrendes katalógus címleírási szabályzatának alapvonalait is. A katalógus adatai a következők lettek volna: 1. a szerző neve; anonim művek esetében eldöntendő, mi legyen a rendszó: a cím első szava, vagy a „*vox praecipua*”? 2. a mű tartalma a címből vett szavakkal, vagyis a cím értelemszerű rövidítése; 3. közreadó, kiadó, kommentátor; 4. a megjelenés helye; 5. ideje; 6. a formátum megjelölése; 7. kötetszám; 8. a nyomdász neve; 9. a kiadás száma; 10. eredeti mű vagy fordítás? 11. az egyes kötetekre vonatkozó megjegyzések, pl. „*Tomus V: opus posthumum*”; 12. a ritkaság vagy értékes kiállítás feltüntetése.

Az addigi gyakorlathoz képest Bretschneider tervezete kétségtelen előrelépést jelentett, számos olyan adat feltüntetését javasolta (közreadó, nyomdász, kiadás száma), amelyek korábban nem szerepeltek. A munkát több fázisra kívánta tagolni. Először a régi katalógusból hiányzó műveket szeretne volna összeírni, ezekről cédulákra elkészíttetni a felvételt, ezt követte volna az állományrevízió, ennek alapján korrigálták volna a katalógust, hogy összhangba hozzák a tényleges állomány-nyal, és csak ezután akart hozzákezdeni az új katalógus készítéséhez.

Az egyetem vezetői és tanárai, a Szenátus és a Helytartótanács nem ismerték fel Bretschneider javaslatainak igazi értékét, alighanem úgy vélték, hogy a teológusok és bölcsészprofesszorok alkalmasabbak katalógusok készítésére, mint a könyv-

³⁸ Az Egyetemi Tanács még 1778. ápr. 15-én úgy rendelkezett, hogy a könyveket – akár az EK, akár a karok számára vásárolták őket – be kell vezetni az erre a célra készítendő katalógusba (ld. *Extractus*).

tárosok. Ezen nem is szabad csodálkoznunk, hiszen száz–százötven évvel korábban még Angliában is találkozunk ilyen nézetekkel.³⁹ Sajnálatos viszont, hogy nálunk néhány évszázaddal később sem halt ki ez a szemlélet.

Az Egyetemi Szenátus csupán a kallódó könyvek összegyűjtésére adott utasítást december 9-én, amikor elrendelte, hogy a professzorok december 15-ig adják vissza a náluk levő könyveket, illetve a könyvtár kancellistái az altiszttel menjenek értük a professzorok lakására.⁴⁰ Ami a tényleges munkát illeti, arról már kevésbé pontosak értesüléseink. Valószínű, hogy még 1780-ban elkészült egy szakrendi táblázat,⁴¹ sőt Bretschneider havi jelentései említést tesznek a katalógusokkal kapcsolatos munkákról is, noha ezidőtájt a jezsuita abolíciós könyvanyag összesítő jegyzékének, az ún. *Index Generalis*nak (IG) elkészítése került az érdeklődés homlokterébe.

1781 augusztus 11-én jelentette Bretschneider, hogy a nagy munka befejeződött, az IG készen áll, és ez alkalomból jutalmat kért beosztottjai számára, mégpedig azzal az indokolással, hogy az anyagi elismerés arra fogja ösztönözni a könyvtárosokat, hogy a könyvtári utasításban előírt többi, eddig el nem készült katalógust is hasonló szorgalommal készítsék el.⁴² Az IG elkészülését az Egyetemi Szenátus szeptember 12-én nyugtázta, és egyúttal elrendelte, hogy vessék össze az EK katalógusával, és jelöljék meg, mely művek vannak már meg a könyvtár állományában, hogy ezeket a királyi akadémiák és gimnáziumok között mielőbb szét lehessen osztani.⁴³

A katalógusok terén az IG elkészülése után sem történt semmi lényeges. Ez olvasható ki Bretschneider 1781 december 23-i felterjesztéséből,⁴⁴ amely részletesen beszámolt az EK valamennyi aktuális problémájáról, de csak a 26. pontban említette a katalógushálózatot. A felterjesztésben azt olvassuk, hogy az 1779. évi utasítás 2. fejezet 2. paragrafusában előírtaknak „amennyire az EK jelenlegi helyzete megengedte”, már eleget tettek: elkészült az „univerzális katalógus” vagy repertórium, és a partikuláris szakjegyzékek.

Az „univerzális katalógus” elnevezés alatt a beszámoló olvasója az 1779. évi szabályzatban előírt betűrendes katalógust sejtette, noha Bretschneider nem is titkolta, hogy ez nem új katalógus, de – tette hozzá – meggyőződése, hogy nem volna helyes újakat készíteni addig, amíg a kolostori könyvtárakból kiválasztott könyveket be nem szállították az EK-ba, és a többi könyv mellé fel nem állították. A beáramló művek nagy száma az újonnan elkészített katalógusokat rövidesen használhatatlanná tenné. Amíg az abolíciós könyvanyaggal kapcsolatos munkák be nem fejeződnek, addig a régi is eléggé használható lesz. „A hibákat, amelyek azokba [ti. a régi katalógus füzetébe] becsúsztak, megkeressük” ígérte, „és az 1780 február 21-i (1176. számú) intimátumban előírt munka nagyrészt már elvégeztük.” Végezetül

³⁹ Dorothy May Norris: A history of cataloguing and cataloguing methods 1100–1850. London, 1939. 180. p.

⁴⁰ EK It., Kov.: *Protocollum*. 1. vol. 87. lev., idézi Bruckner is, i.m. 119. p.

⁴¹ Kov.: *Adversaria*. 1. vol. 11–13. lev., Tóth: *Szerzetesrendek*. 112. p.

⁴² OL. Htt. ASRUB. 1781. aug. no. 14.

⁴³ EK It.

⁴⁴ OL. Htt. ASRUB. 1782. febr. no. 2.

megemlítette, hogy a könyvtári utasításban előírt harmadik, ún. „reálkatalógus” még nem készült el, de ehhez csak azután lehet majd hozzáfogni, ha valamennyi könyvtári könyv rendezése és szakcsoportosítása már megtörtént, és az „inventárium”, valamint a partikuláris szakkatalógusok szintén elkészültek.⁴⁵

Bretschneider hogy érdemeit öregbítse, eldicsekedett, mennyi újítást honosított meg igazgatósága alatt a könyvtárban,⁴⁶ és felsorolta azokat a könyvtári segéd-eszközöket⁴⁷ és katalógusokat, amelyeket ő vezetett be. Utóbbiak közül négyet említ: a többespéldányok és a csonka ill. hiányos művek jegyzékét,⁴⁸ az ún. „*Catalogus generalis librorum*”-ot, és a „*Catalogi particulares classium*”-ot. A „*Catalogus generalis librorum*”-ról csupán annyit közöl, hogy betűrendes. Ebből úgy tűnik, mintha az EK-nak ekkor betűrendes katalógusa is lett volna. Bruckner ezt a nézetet magáévá is tette, „*a már meglevő nagy ABC- és szakkatalógusok*”-ról beszél,⁴⁹ és megpróbálja ezeket az EK MSS J 28, J 34 és J 35 jelzet alatti jegyzékekkel azonosítani. Amint azonban az előbbiekből már kitűnt, fenti számok alatt két (lényegében azonos) szakkatalógus található csupán; és ezért a „*Catalogus generalis librorum*” nem lehet más, csak az IG. Ez valóban betűrendes katalógus, pontos címe: „*Index generalis librorum bibliothecis abolitae Soc. Jesu existentium*” (EK MSS J 94), de ha az „*Index*” helyett „*Catalogus*”-t ír valaki (és miért ne írhatna, hiszen végeredményben az volt), akkor már megis van a keresett cím, és a beadvány felületes, a könyvtár ügyeiben kevésbé járatos olvasója azt a következtetést vonhatta le, hogy a könyvtári szabályzatban előírt háromféle katalógusból kettő már elkészült. Bretschneider a katalógusok felsorolásakor kétségkívül figyelemmel volt a szabályzat előírásaira, mert a már említett katalógusok felsorolása után megjegyezte: „*Háttra van még a reálkatalógus («catalogus realis») elkészítése.*”⁵⁰

A Bretschneider említette másik katalógus azonosítása nem okoz nehézséget, a szakkatalógus füzeteinek felsorolása pontosan megegyezik az 1780. évi leltárból ismert, és az 5a–b. könyvlajstromokban látható szakokkal. Az egyedüli eltérés: Bretschneider eggyel több szakkatalógust sorol fel, mint ahányról eddig tudtunk! Utolsó előttiként, a kéziratokat tartalmazó előtt, a „*Concionatores et Ascetici*” szakot említi. Ez 1780 novemberében még nem létezett, utaltunk rá, hogy a magyarázatban meg is említették: az ilyen tárgyú művekről nincs katalógus. Ez tehát azóta készült, és sajnálatos módon eddig nem került elő.

⁴⁵ Bretschneider javaslatára részletesen reflektált az Egyetemi Tanács, de a katalógussal foglalkozó 26. pontra nem tért ki. Ld. EK It. 1782. febr. 4.

⁴⁶ Kov.: *Protocollum*. 3. vol. 61, 65–72., 172. lev.

⁴⁷ 1. Kölcsönzők nyilvántartása (EK Mss J. 76); 2. Kikölcsönzött művek (EK Mss J. 78); 3. Folytatások jegyzéke (EK Mss J 31); 4. Tiltott művek (EK Mss J 79); 5. Munkanapló (EK Mss J 75); 6. Vendégek könyv (EK Mss J 53); 7. Gyarapodási napló (EK Mss J 29); 8. Könyvkötőkönyv (EK Mss J 136); 9. A nyomdától kapott művek jegyzéke; 10. Iktatókönyv a helytartótanácsi intézményekről (Extractus); 11. Ügyiratok iktatókönyve (EK Mss J 156 | I. | 2. a.); 12. Pénztárkönyv (EK It.); 13. Inventárium.

⁴⁸ (14.) Többespéldányok katalógusa (készült 1782. jún. 25. és júl. 4. között, betűrendes, EK Mss J 30; ld. Bretschneider 1782. júl. 28-i jelentését, OL. Htt. ASRUB. 1782. aug. no. 15); (15.) Csonka példányok katalógusa (EK Mss J 161|5).

⁴⁹ Bruckner: i.m. 136. p.

⁵⁰ Kov.: i.m. 72b lev.

III.

1783 november 28-án rendeletet adtak ki az egyetem Pestre helyezéséről, a költözködés 1784 őszén zajlott le.⁵¹ Az egyetem újabb költözködése természetesen közvetlen befolyással volt az EK-ra is.

A Pestre költözés hosszú ideig húzódott, mivel nem volt megfelelő épület a könyvek elhelyezésére. Csak 1784 május 11-én rendelte el II. József, hogy a pesti ferences rendház nagyrésztét ürítsék ki az EK számára.⁵² A könyvtár azonban anyaintézményét csak jókora késéssel követhette, mert a kolostorban a beköltözés előtt átalakítások váltak szükségessé.⁵³

A katalógus egyre kevésbé tükrözte a könyvtár tényleges állományát. II. Józsefnek az egyetem átszervezéséről 1783–1784-ben kiadott rendeletei értelmében ui. a teológiai kart leválasztották a budai egyetemről, és generális szemináriumként Pozsonyba helyezték át.⁵⁴ Ottani zavartalan működésének biztosítására 1784 június 14-én elrendelték, hogy az EK teológiai és egyházjogi könyvanyagának nagyrésztét engedje át a papnöveldeknek.⁵⁵ Ez az intimátum az EK-t még Budán érte.

Az 5b. katalógus füzeteiben egyes művek címléírása mellett részben a margón, részben a „*numerus ordinis*” rovatban (említettük, hogy ez a rovat eredetileg üresen maradt, mert az EK-ban a polcon belül nem határozták meg a könyvek helyét), „*Pos.*”, „*Poson.*”, „*Posonii*” (ritkábban „*Sopronii*”, „*Jaurini*”, „*Tyrnaviae*”) jelzések találhatók. Logikusnak látszik az a feltevés, hogy az 1784-ben Pozsonyba szállított műveket jelölték meg ily módon. A feltevés helyességét alátámasztja, hogy az a jegyzék, amely az 1784 végén 38 ládában Pozsonyba szállított anyagról készült,⁵⁶ csakugyan azokat a műveket sorolja fel, amelyek mellett „*Poson*” jelzés szerepel. Ahol pl. a katalógusban azt olvassuk: „*Poson. 5.*”, ott az elszállított könyvek lajstromában ez áll: „*Ex. 5.*”, vagyis a kérdéses műből 5 példányt vittek el. A teológiai művek közül csak a másod- ill. többpéldányok, különböző kiadású művek esetében a jobbik kiadás maradt az EK-ban.

A budai főgimnáziumnak is adtak át szótárakat és klasszikus auktorokat,⁵⁷ kétségkívül ezekre utalnak a katalógus (5b.) „*Grammatici*” szakjában látható „*Bud*” jelzések.

A Pestre költözés után csak nehezen indult meg a könyvtári munka. A könyvanyag rendezése is elhúzódott, a katalógusokat elő sem vették a ládából, amelybe még Budán csomagolták őket. A Helytartótanács több ízben felszólította az Egyetemi

⁵¹ Tóth András: Egyetemünk berendezkedése Budán (az *Évkönyvek* jelen kötetében).

⁵² Tóth András: Haladás és reakció küzdelme a budapesti EK új épülete körül. = MKSz. 1955. 43. p.

⁵³ Pauler: i.m. 198. és 292. p., Tóth: i.m. 43. p., Pálvölgyi Endre: Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen. Bp., 1961. 20. p.

⁵⁴ Hermann Egyed–Artner Edgár: A hittud-i kar története 1635–1935. Bp., 1938. 179–188. p. Pálvölgyi Endre: Bretschneider és az egyetem 1783. évi felülvizsgálata. Bp., 1962. 91. és 95. p. | Klny.: Az EK évkönyvei I. | Tóth András: Egyetemünk berendezkedése Budán (ld. az 51. jegyzetet).

⁵⁵ Bruckner: i.m. 134. p., Tóth: *Szerzetesrendek*. 123–4. p.

⁵⁶ EK Mss J 91 (töredékes másodpéldánya: EK Mss J 33). A pozsonyi kari kv. katalógusa EK Mss J 80.

⁵⁷ Tóth: i.m. 123–4. p.

Magisztrátust (a Szenátus utódát)⁵⁸, hogy a katalógusokat a könyvtárosokkal vetesse elő,⁵⁹ erre azonban csak 1785 májusában került sor.⁶⁰ A katalógusok senkinek sem hiányoztak, hiszen a könyvtár kapuit csak 1786 nyarán nyitották meg a közönség előtt.⁶¹ Az abolíciós könyvek beözönlése 1785 áprilisában indult meg, és az első hullám 1788-ig tartott, de ezután sem maradt abba, még 1796-ban is szállítottak be könyveket.⁶²

A könyvtári munka főterülete ezekben az években az abolíciós könyvanyag kiválogatása, szétosztása, elárverezése volt, és az ezzel járó adminisztratív és pénzügyi teendők teljesen igénybevették mind az EK, mind főhatóságai idejét és energiáját.

A becslések szerint a könyvtárba ily módon beáramlott könyvek száma kb. 8–10 000 kötetre tehető, és velük az állomány 1790-ben 20–22 000 kötetre nőtt.⁶³ Ilyen hatalmas gyarapodás mellett nem meglepő, hogy 1785 után az iratanyagban nem esik több szó a könyvtár katalógusairól, a felügyeleti szervek belátták, hogy a szinte naponként változó könyvanyagról a megnövekedett feladatok mellett a könyvtár munkatársai nem képesek napra kész katalógust vezetni.

Ezekben az években csupán a vásárolt vagy ajándékba kapott könyvekről készült címléírás, a nagymennyiségű abolíciós anyagot nem dolgozták fel. Tóth András azt írja, hogy a Pestre költözésig két ízben is „újraírták” a katalógust (5b.),⁶⁴ valójában a második „újraírás” már Pesten ment végbe.

A katalógusban található címléírásoknak eddig már két rétegével ismerkedtünk meg. A pesten készült bejegyzések a harmadik rétegbe tartoznak. Az új bejegyzéseket könnyű megkülönböztetni a budaiaktól, mert címléírási elveik eltérőek. Ez a legfrissebb réteg azokra a szabályokra épült, amelyeket Bretschneider alkalmazott a javítások során. A leglényegesebb eltérés a címrendszó alatt felvett művek esetében mutatkozik. Ezeket nem az első szó alatt, hanem az első főnév alatt vették fel. Pl.: „*Ausführung (Vorläufige)*”, „*Abhandlungen (Parisische)*”, „*Sidus (novum) Eloquenticae ...*”. Ezekben az esetekben a főnév előtt álló szavak hátravetését ugyanúgy kerek zárójellel jelezték, mint a szerzők nevének sorrendi változását. A névelőt és a prepozíciót nem vetették hátra, de a betűrendbe sorolásnál nem vették figyelembe. Pl.: „*L'Agronome, ou Dictionnaire*” az A betűhöz került, „*Ueber Sprache*” az S-hez, stb.

Első ízben találkozunk utalókkal azonos szerző különböző névformái esetében. Pl.: „*Aeneae Sylvii*” alatt az A betűnél is készültek címléírások, de II. Pius alatt is, és utóbbiról utaltak az előbbire: „*Pii II. Pont. Max. vid.: Aeneae Sylvii.*” A nevekhez tartozó prefixumokkal kapcsolatosan nem tudtak határozott döntésre

⁵⁸ 1784. március 10-én II. József feloszlatta az Egyetemi Tanácsot, amely 1785. jan. 8-ig ideiglenesen tovább működött. Ezután az egyetemi ügyek intézését az egyetemi magistratus vette át (ld. Pauler: i.m. 209–10. p.).

⁵⁹ EK It. 1785. ápr. 18., ápr. 29.

⁶⁰ EK It. 1785. máj. 3. V.ö. az 1785. ápr. 18-i intimatum külzetére rávezetett feljegyzést.

⁶¹ Tóth: *Szerzetesrendek*. 121. p.

⁶² Tóth: *Szerzetesrendek*. 140–141. p.

⁶³ I.m. 126. p.

⁶⁴ Tóth: *Szerzetesrendek*. 121. p.

jutni, ezért ilyenkor keresztutalókat írtak. Pl.: „*de Biel vid. Debiel*” és „*Debiel vid. Biel*”.

A gyarapodás számára eredetileg üresen hagyott hely csakhamar betelt. Legelőször azoknál a szerzőknél jelentkezett a baj, akiknek sok művük jelent meg, illetve akiknek műveiből sok kiadás készült: Cicero, Erasmus, Aquinoi Szent Tamás, stb. Ilyenkor a margón, a lap alsó vagy felső szélén voltak kénytelenek összezsúfolni az új címeket, és ez áttekinthetatlenné, nehezen olvashatóvá tette a katalógust. A legkésőbbi megjelenésű könyv, amelyet bevezettek, 1792-es évszámot visel, s ez arra mutat, hogy eddig az időpontig nem kezdtek hozzá új könyvjegyzék készítéséhez.

* * *

Az 1780 november 24-én készült leltárhoz fűzött magyarázat helyesen mondotta, hogy a katalógus egybekötött példányában (5a.) „*két rovatot elhagytak*”, a téka és a grádus jelölése valóban hiányzik. A másik példányban (5b.) ezzel szemben megtalálhatók a raktári jelzetek is, és ezek segítségével a nagyszombati raktári rend után a budait is rekonstruálhatjuk. Az említett leltár szerint a könyvek 37 szekrényben állottak,⁶⁵ ezt a katalógusban talált jelzetek is megerősítik, a meglevő füzetek alapján ui. a könyvanyag a következő rendben állott:

II. Sancti patres et scriptores ecclesiastici, III. Concilia, bullaria,⁶⁶ IV. Scripturae Sacrae interpretes Catholici, VI. u. a. és Scripturae Sacrae interpretes Acatolici, VII. Scripturae Sacrae interpretes Acatolici, VIII. Theologi speculativi, IX. Theologi prohibiti, X. Theologi speculativi, XI. Theologi morales, XII. Theologi speculativi, XIII. Theologi morales, XIV. Historia litteraria et miscella letteratura, XV. Theologi polemici, XVI. Historia ecclesiastica, Historia civilis, XVII. Scripta ad S. J. pertinentia, XVIII. Historia civilis, XIX. Historia ecclesiastica, XX. Historia civilis, XXI. Historia ecclesiastica, XXII–XXIII. Historia civilis, XXIV. Historia ecclesiastica, XXV–XXVI. Philosophi, Medici, XXVII. Philosophi, XXVIII–XXX. Medici, XXXII. Medici, XXXIV. Poetae, XXXVI. Grammatici, Poetae, XXXVII. Poetae.

A fentebb ismertetett jelzeteken kívül, részben ezek mellett, részben ezek átjavitása révén, más téka és grádus jelzéseket is találunk a katalógus (5b.) egyes füzeteiben (nevezetesen az alábbiakban: EK Mss J 35|2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11). E jelzetek segítségével a fentitől eltérő raktári elrendezésről nyerünk képet:

I–XII. Historia civilis, Historia ecclesiastica, XII–XIII. Historia litteraria, XIII–XXI. Philosophi, XV–XVIII. Medici, XXII–XXIV. Medici, XXXIII. Nummaria, XXXVIII. Nummaria, XXXIX. Geographi, XLI–XLII. Historia civilis, XLVIII–XLIX. Poetae, XLIX–LIII. Grammatici, LX. Scripta ad S. J. pertinentia (ld. a II. sz. táblázatot).

Az új jelzetek kétségtelenül már a Pestre költözés után kerültek be a katalógus füzeteibe, és így – ha csak hiányosan is – képet adnak az EK 1780-as évekbeli

⁶⁵ OL. Htt. ASRUB. 1781. ápr. no. 18. Ugyanezt írja Kov.: *Adversaria*. 1. vol. 61–62. lev.

⁶⁶ A 3. sz. szekrény tartalmát nem a katalógusban talált jelzetek segítségével állapítottuk meg, hanem egy keltezetlen 18. századi iratból (EK It. 18. századi iratanyag, keltezetlen iratok), amely a helyükről elkeveredett könyveket sorolja fel szekrényenként, és egy-két esetben utal arra is, hol volna a helyük.

II. táblázat

A pesti raktári rend	
az 5b katalógus jelzetei alapján:	az 1845. évi leltár alapján:
I–XII: történelem	VIII–XI: történelem
XII–XIII: irodalomtörténet	XII–XIV: irodalomtörténet
XXII–XXIV: orvostudomány	XXII–XXV: orvostudomány
XXXIII: numizmatika	XXXIII: numizmatika
XXXIX: földrajz	XXXVII–XXXVIII: földrajz
XLI–XLII: történelem	XXXIX–XLII: történelem
XLIX–LIII: filológia	L–LII: nyelvészet
LX: jezsuita irodalom	LIX–LXI: teológia

raktári rendjéről, ami annál jelentősebb, mivel eddig csak 1819-ről volt adatunk, de ez csupán a teológiai szakokra szorítkozott.⁶⁷

* * *

A katalógusokból értékes információkat nyerhetünk a könyvtár állományának számszerű gyarapodásáról, kiegészíthetjük az iratanyagból ismert állományfelmérések adatait.

⁶⁷ A 37 Budáról hozott szekrényt a pesti épület földszintjén helyezték el, további 28 szekrény került a karzatra. (1899-ben már 83 – I–LXXXI. és CIV–CV. számokkal jelölt – szekrényben álltak az EK könyvei, majd ez a szám 87-re emelkedett). Az 1819. május 7-i állományszámlálás (56 879 kötet, ebből filiálékban 9754 kötet, ld. EK It.) csak a teológiai anyag elhelyezését részletezi:

LXVII–LXVIII.: Biblia és bibliakommentárok, LXIX–LXXI.: Teológia, morálteológia, LXXIII.: Bulláriumok, zsinati határozatok, LXXIV.: Egyháztörténet, LXXV–LXXVI.: Kánonjog, LXXVII–LXXVIII.: Bibliakommentárok, LXXIX–LXXXI.: Teológia, LXXXII.: Szentek, egyházatyák művei, LXXXIV–LXXXV.: Szentbeszéddek, LXXXVI.: Aszketika, LXXXVII.: Protestáns teológia (ez az utolsó szekrény számozatlan volt, és a „kamrában” helyezték el).

Az 1845. február 14-én aláírt leltár szerint (ld. EK It.; 59 791 kötetet vettek számba a kéziratok és a fiókkönyvtárak anyaga nélkül) 36 nagy, nyolcpolcos szekrény állott a földszinten a falak mellett (I–XXXVI. számokkal), és tíz kisebb 3–4 polcos, az ablakmélyedésekben (külön számozás nélkül, mert a mellettük álló nagy szekrény száma rájuk is vonatkozott). A terem közepén 14 valamivel kisebb, de szintén nyolcpolcos szekrényt helyeztek el (LXXXII–XCIII. számmal és kettőt szám nélkül), valamint 2 nagy szekrényt (CIV–CV.), ez utóbbiakban volt a Zichy-hagyaték, az ösnyomtatványok, érmék, stb.

Huszonnyolc szekrény volt a karzaton (XXXVII–LXIV.), és további húsz kisebb az ablakmélyedésekben (szám nélkül, mint a földszinten). A lépcső melletti benyílóban lent 5 különböző nagyságú szekrény állott (LXVIII–LXXII.), az ún. levéltári vagy kéziratári szobában 9, a kézikönyvtárban 6 nagy, hétpolcos, 2 hatpolcos, és 2 négyolcos szekrény állt. A fenti lépcsőbenyílóban 3 szekrényt helyeztek el (LXV–LXVII.). A számozott szekrények elhelyezése tehát így alakult: I–XXXVI.: főkönyvtár, XXXVII–LXIV.: karzat, LXV–LXVII.: felső folyosó, LXVIII–LXXII.: alsó folyosó, LXXIII–LXXIV.: terem közepén, LXXV–LXXXI.: kézikönyvtár, LXXXII–XCIII.: terem közepén, CIV–CV.: terem közepén.

A raktári rend ekkor a következő volt: I–V: teológia, VI–VII: irodalom, VIII–XI: történelem, XII–XIV: irodalomtörténet, lexikonok, XV–XVI: természetrajz, XVII–XVIII: filozófia, XIX–XXII: természettudományok, XXIII–XXV: orvostudomány, XXVI: természettudomány, XXVII–XXX: jog, XXXI: politika, XXXII–XXXIII: történeti segédtudományok, XXXIV–XXXVI: pat-

Az első katalógus bizonyossága szerint 1632-ben a könyvtár állománya 2007 kötet volt.⁶⁸ Más számot kapunk akkor, ha a második katalógusban számoljuk össze azokat a könyveket, amelyeknél a beszerzés illetve a katalogizálás időpontjaként – az „*annus inscriptionum*” rovatban – 1632 vagy ennél korábbi évszám szerepel. Ezzel a módszerrel csak 1489, illetve 1513 kötet lesz a végeredmény.⁶⁹ A különbség abból adódik, hogy 1632 és 1690 között, vagyis nem egészen hatvan esztendő alatt az állomány 24–25 százaléka (494 illetve 518 kötet) elkallódott. A veszteségek ellenére természetesen jelentős volt a gyarapodás is, hiszen 1690-ben a katalógusban már 5331 kötetet tartottak nyilván.⁷⁰

A második katalógus tanúsága szerint 1691 és 1773 között 6012 kötettel gyarapodott az állomány, a jegyzékbe tehát összesen 11 343 kötetet jegyeztek be, ebből 2015 kötetet 1774-ben, utólag, a harmadik katalógus előmunkálati során végzett revízió alkalmával.⁷¹

1773 október–decemberében a feloszlási bizottság leltárt készített a jezsuita rend vagyonáról, ez a leltár 15 221 kötetről tett említést.⁷²

A harmadik katalógusban leírt kötetek száma 10 090. Feltűnően nagy az eltérés az 1773. évi leltár és az 1774-ben készült harmadik katalógus számadatai között, és ezt csak részben magyarázhatja meg az – amit egyébként a leltározást végzők is megemlítettek jelentésünkben –, hogy a könyvtárban nagy volt a rendetlenség, a visszaadott könyvek a földön heverték, vagy az, hogy 1774-ben a könyvek egy részét kiselejtezték, a jezsuita kéziratokat pedig megsemmisítették.

A negyedik katalógusban leírt *köteteket* még nem számolta össze senki, a *művek* számáról azonban több adatunk is van. Az első a sorszámközből adódik, ez a számozás azonban – mint már utaltunk rá – nem pontos, időnként elvették, máskor egy sorszám alatt több mű is szerepel. A sorszámközből az I. füzetben 3063, a II-ban 1092, a III-ban 971, a IV-ben 1254, és végül az V. füzetben 511, összesen 6891 művet írtak le. Az egykori bejegyzések megőrizte összesítés szerint az I. füzetben 3080, a II-ban 1112, a III-ban 1093, a IV-ben 1205 és az V-ben 492, összesen 6982 mű szerepel.

További kutatásoknak kell majd eldönteniök azt is, hogy *valójában* hány könyvet szállítottak Budára, és hányat hagytak Nagyszombatban? S hogy ezzel kapcsolatosan a helyrajzi (negyedik) katalógus füzeteiben az összesítésben közölt adatoknak, vagy az egyes címléírások mellé írt jelöléseknek, („*abit*” és „*manet*”)

risztika, XXXVII–XXXVIII: földrajz, XXXIX–XLII: történelem, XLIII–XLIV: irodalom, XLV–XLVII: Hungarica, RMK, XLVIII: filozófia, XLIX: természettudományok, L–LII: nyelvészet, LIII–LVIII: irodalom, LIX–LXIV: teológia, LXV–LXVI: vegyes, LXVII–LXX: teológia, LXXII: ösnyomtatványok, LXXIII–LXXIV: folyóiratok, akadémiai kiadványok, LXXV–LXXXI: kézikönyvtár, LXXXII: bibliák, LXXXIII: történeti földrajz, folyóiratok, teológia, LXXXIV–XCIII: teológia, folyóiratok, évkönyvek, CIV–CV: Zichy-hagyaték.

A fenti raktári rendet az 5b. katalógus pesti jelzeteiből rekonstruált elhelyezéssel összevetve világosan kitűnik a kettő lényegbeli azonossága (ld. a II. sz. táblázatot).

⁶⁸ Dümmerth (*III. kollekció.*) a Némethi („első kéz”) által beírt köteteket számolta össze.

⁶⁹ Dümmerth (uo.) és Vértessy (i.m. 368. p.) más-más eredményre jutott.

⁷⁰ Vértessy: i.m. 371. p.

⁷¹ A közölt számadatokat ld. Tóth: *Szerzetesrendek.* 104–105. p. és Pajkossyné: i.m.

⁷² OL. Kamarai levéltár. Lymbus III. XVIII|26., idézi Tóth: *Szerzetesrendek.* 104. p.

adhatunk inkább hitelt? A kérdés eldöntését megkönnyíti, hogy a Nagyszombatban maradt anyagról külön összeírás áll rendelkezésünkre.⁷³

Az ötödik katalógus összevetése az 1777. évi (negyedik) lajstrommal azt mutatja, hogy a budai állomány a nagyszombatihoz viszonyítva jelentős mértékben megnőtt, annak ellenére, hogy több mint 3000 kötetet Nagyszombatban hagytak. Tudjuk, hogy 1774 és 1777 között az EK 1300 forintot fordított könyvvásárlásra, továbbá hogy az akkori prefektus, Csapodi Lajos 1776-ban Bécsben járt 3000 forint értékű könyvvásárlás lebonyolítása céljából. Leheteséges, hogy az 1774 után beszerzett műveket, elsősorban a Bécsben vett könyveket, már csak Budán jegyezték be a katalógusba, és a jelentős gyarapodás ezzel magyarázható.

A Pestre költözést megelőzően, 1783 december 22-én az EK-ban állomány-számlálást végeztek.⁷⁴ Eszerint a könyvtárban 15 494 kötetet őriztek, az alábbi szakszerinti megoszlásban: teológia és egyháztörténet 7270 kötet, filozófia 1184, történelem 1587, irodalom 806, költészet 603, nyelvészet 995, jogtudomány 1580, orvostudomány 766, matematika 703 kötet. Az 5b. katalógus fületeiben olyan összesítő adatokat találtunk, amelyek ennek az állományszámlálásnak emlékét látszanak őrizni. A füzetek hátsó borítólapjának belső oldalán, vagy a betűrend végén, az utolsó beírt lapon olvasható bejegyzések a következők:

- II. füzet: 1783 december 16. 634 darab, 94 példány gyarapodás.
- III. füzet: 1783 december 16. 277 darab, 11 példány gyarapodás.
- IV. füzet: 1783 december 16. 489 darab, 53 példány gyarapodás.
- VI. füzet: a hátsó borító elveszett.
- VII. füzet: 1783 december 17. 585 darab, 262 példány gyarapodás.
- VIII. füzet: 1783 december 17. 547 darab. 152 példány gyarapodás.
- IX. füzet: 1783 december 17. 524 darab, 21 példány gyarapodás.
- [X.] 1783 március 10. 472 szerző, 1048 kötet.
1784 január 4. 2 szerző, 3 kötet gyarapodás.
- XI. füzet: 1783 december 17. 236 darab, 170 példány gyarapodás.
- [XII.] füzet: 1783 március 9. 242 szerző, 719 kötet.
1784 január 4. 1 gyarapodás.
- [XIII.] füzet: 1783 március 10. 866 szerző, 1490 kötet.
1784 január 4. 2 szerző, 9 kötet gyarapodás.
- [XV.] füzet: nincs összesítés.
- [XVI.] füzet: 1783 március 9. 593 szerző, 1205 kötet.

A X., XII–XVI. füzetekben tíz hónap alatt 1000 kötetre kb. 3–4 kötetnyi gyarapodás esik, vagyis 0,4 százalék.

A II–IX. és a XI. füzetekben csak egyetlen keltezését látunk, ezek esetében nem állapítható meg, hogy a jelzett gyarapodás mennyi idő alatt jött létre, és milyen időponttól számították? Az egyes szakok gyarapodása – azonos idő alatt – lényeges eltéréseket mutat: II.: kb. 15 százalék, III.: 4 százalék, IV.: majdnem 11 százalék, VII.: 45 százalék, VIII.: 2,7 százalék, IX.: nem egészen 4 százalék, XI.: 76 százalék.

⁷³ Catalogus librorum Academiae Regiae Tyrnaviensis ab Universitate translata Budam Bibliothecae relictorum. Anno Domini 1778. EK. Mss J 27.

⁷⁴ Kov.: *Protocollum*. 2. vol. 175. lev., Bruckner: i.m. 136. p.

Mivel kezdő évként a kérdéses katalógus keletkezési éve (1779) látszik a legkorábbi elfogadható dátumnak, valójában négy esztendő alatt létrejött gyarapodásról lehet csak szó.

A füzetekben talált adatokat csak részben vethetjük össze a december 22-i állományfelmérés számaival, minthogy a 20 füzetből (a kéziratokat nem számítjuk) mindössze 13 maradt ránk, és ezek közül csak 11-ben van összesítés.

* * *

Ami az EK katalógusainak szakrendszerét illeti, azt a meglepő megállapítás kell tennünk, hogy első megjelenésétől a tárgyalt korszak végéig lényegében mit sem fejlődött. Mind a tudományágak rendszere, mind a szakok száma azonos maradt. Az alapul használt tudományfelosztás hét tudományszakot különböztet meg: 1. teológia. 2. jogtudomány. 3. orvostudomány. 4. filozófia. 5. matematika. 6. történelem. 7. filológia. Az alcsoportok száma az 1. katalógusban 20, ebből 12 teológiai, és egy nyelvi csoport. A 2. katalógusban 23 szakcsoport van, de ebből öt nyelvek szerinti, tehát valódi tudományszak itt is 19, mint az elsőben. Az 5–6. katalógusban az anyag összesen 21 csoportra oszlik, nyelvi egy sincs közöttük, a teológiára 12 szak esik.

A fő tudományok sorrendje is nagyjából állandó maradt; teológia, jogtudomány, orvostudomány, filozófia, matematika, történelem, filológia. Csak a 2. katalógusban cserélt helyet a filozófia az orvostudománnyal, az 5a. és b. jegyzékekben pedig a történelem előbbre került, közvetlenül a teológia után, ennek oka azonban nem a tudomány jelentőségének fokozottabb elismerése volt, hanem az, hogy a világi történelmet az egyháztörténet után akarták elhelyezni, és ezzel szinte egybeolvasztották a történelmet a teológiával.

A tudományok felosztása megfelelt az egyetemen tanított studiumoknak, illetve pontosabban az egyetemi fakultásoknak: filozófiai (bölcész-) kar, jogi kar, orvosi kar, teológiai kar, ez volt a hivatalos sorrend eredetileg. A 16. században a teológia került az élre, és ettől kezdve a „*fakultási rendszer*”, amint ezt a tudományfelosztást nevezték, így festett: 1. teológia, 2. jogtudomány, 3. orvostudomány, 4. filozófia, 5. történelem, művészetek.⁷⁵

A katolikus országok egyetemi könyvtáraiban ez a szakrendszer gyökeresedett meg, és a 17. században széles körben elterjedt, elsősorban német nyelvterületen.⁷⁶ Nem tekinthető tehát korszerűtlenségnek, hogy az EK is ezt alkalmazta, az alapséma maga nem maradt el a korabeli általános fejlődés mögött. Annál szembetűnőbb a további tagolás hiányában megmutatkozó elmaradás, a kellő számú alosztályok hiánya. A fakultási rendszer a 17. században már nem csak a teológiai szakban alkalmazott további bontást, hanem a többi tudományokban is. A középkori matematikából kivált a földrajz, a zene, az építészet és a többi műszaki tudomány, a középkori „*Grammatici*” nem volt többé gyűjtőhelye valamennyi ókori szerzőnek, stb.⁷⁷

⁷⁵ E. I. Samurin: Geschichte der bibliothekarisch-bibliographischen Klassifikation. (Übersetzung von W. Hoepf.) Leipzig, 1964. 1. Bd. 117. és 341–342. p.

⁷⁶ I. m. 145. p.

⁷⁷ I. m. 142. p.

Az EK szakrendjében minde változásoknak nyoma sincs a 18. század végéig. Nem kaptak külön helyet a természettudományok, a fizika, a kémia, a növény- és állattan, meg kellett elégedniük a filozófia illetve az orvosi szakban kijelölt alárendelt helyükkel, nem vezettek be külön alcsoportot a földrajznak, a művészeteknek, az újabb szépirodalomnak, a nyelvészetnek, a szótáraknak, lexikonoknak, katalógusoknak, stb.

* * *

A könyvek raktári elhelyezése Nagyszombatban, Budán és Pesten szakrendben történt, és a szakok sorrendje nagyjából megfelelt a katalógusban alkalmazott szakrendszernek. Nagyszombatban a következő sorrendben álltak a könyvek: teológia (1–7. szekrény), jogtudomány (8–12.), filozófia (11–13.), filológia (15–16.) és történelem (17–19.). A budai sorrend az alábbi volt: teológia (2–17. szekrény, az első téka anyagát nem ismerjük, de kétségtelenül az is hittudományi könyvekből állott), történelem (16–24.), filozófia (25–27.), orvostudomány (28–kb. 32.), filológia (34–37.).

A Pestre költözés után a felállítási rend jelentősen megváltozott, és – talán Bretschneider hatására – az első helyre a teológiai művek helyett a történelem került (1–12. szekrény), ezt követte az irodalomtörténet (12–13.), a filozófia (13–21.), az orvostudomány (22–24.), valószínűleg ezután helyezték el a jogtudományi műveket, de erről nincs adatunk, utána a történeti segédtudományokat és a földrajzi könyveket (33–39.), majd ismét történettudomány következett (41–42.), filológia (48–53.), és legvégül állott a teológia.

1819-ben még mindig ugyanez volt a sorrend, az első hatvan szekrényben álltak a világi tudományok, és csak utánuk a teológiai anyag. 1844-ben ismét változott a rend, az első tékába megint teológiai anyag került, de ennek ellenére az 1780-as évek végén alkalmazott elhelyezés emlékét továbbra is felfedezhetjük, bár az egyes szakok a helyhiány következtében szétszóródtak: az első hét szekrénytől eltekintve az első hatvanegynéhány szekrényben az anyag nagyjából helyén maradt: történelem (8–11.), irodalomtörténet (12–14.), filozófia (15–22.), orvostudomány (23–26.), jog (27–30.), történeti segédtudományok (32–33.), teológia 34–36.), ismét történelem (39–42), filológia (42–47. és 50–58.), teológia (59–73.). A 75–81. sz. szekrényekben a kézikönyvtárat helyezték el, majd ismét teológiai művek következtek (82–93.).⁷⁸

* * *

A tizennyolcadik századnak ezzel még nem értünk a végére, hiszen az időrendben következő katalógust a kilencvenes években kezdték el, ennek elemzése tehát még idetartozna, de az ehhez szükséges valamennyi adat sajnos nem áll rendelkezésünkre. Ezért kénytelenek voltunk a munka folytatását későbbre halasztani.

Ha a pesti korszak nem is, de katalógusaink történetének egy jelentős szakasza mégis csak itt zárul le: a spontán, egyéni módszerek, meg gondolatlan kísérletezések időszakát a korszerű, elméletileg is megalapozott, az olvasók részéről felmerülő igényeket is figyelemmel kísérő szabályok kidolgozásának kora váltja fel. A kísér-

⁷⁸ Ld. a 67. sz. jegyzetet.

letezések során kikristályosodtak azok az alapelvek, amelyek nélkül nem lehetséges használható, korszerű könyvlajstromokat készíteni. A sok keserves tapasztalat, a sok hiábavaló munka, fáradságos újrakezdés végül meghozta gyümölcsét, amint azt az EK később készült katalógusai mutatják.

A legdőntőbb változások a most tárgyalt időszakban mentek végbe. Tanúi lehettünk annak, hogyan született meg a betűrendes katalógus primitív változatából egyrészt a szisztematikus szakkatalógus, másrészt miképp jöttek létre a tökéletesebb, fejlettebb leíró katalógus készítésének legfontosabb előfeltételei. Figyelemmel kísérhettük, miképp alakultak ki a középkori katalógizálási gyakorlatból a címleírás modern szabályai, amelyek már különbséget tesznek kézirat és nyomtatott könyv között; amelyek már nem köteteket, hanem műveket írnak¹ le; milyen változásokon ment át a névrendszó; milyen sokféle próbálkozás eredményeként alakult ki a mai gyakorlat az anonimák esetében, stb.

Reméljük, vizsgálataink adalékul szolgálnak a katalógizálás egyetemes története számára is, elsősorban azzal, hogy a szabályok változását, tökéletesedését hosszabb időszakon át megszakítás nélkül kísérhettük figyelemmel.

CATALOGUES OF THE BUDAPEST UNIVERSITY LIBRARY FROM THE 17TH AND 18TH CENTURIES (1632–1792).

(Summary)

The study deals in detail with the old book catalogues of the University Library – which was originally the library of the Convent of the Society of Jesus in Nagyszombat –, with their origin, their underlying principles and their cataloguing practices.

The earliest preserved catalogue of the University Library was established in 1632 and used until 1690. It was originally a rudely alphabetical catalogue, arranged according to the first letter of the entry word, without any further subarrangement, and without providing space for later accessions. The entries record the author's name, the title, the format, the type of binding, the place and time of publication. The entry word is usually the author's forename, in the case of anonymous works the first word of the arbitrarily abbreviated title, not a preposition. The titles of even the non-Latin publications are cited in their conventional, Latin form.

In about 1680 the system of the catalogue was altered, there have been made within each initial 20 subject sections. At the same time the librarians began to use the surname as entry word, which resulted in the entries relating to the same author being located from this time onwards in two diverse places of the catalogue. These ill-considered alterations rendered the catalogue increasingly inadequate and led to the necessity of setting up a new catalogue.

This new catalogue, begun in 1690, consists of two volumes. It is arranged in alphabetical order, and divided within each initial into 23 subject sections. In addition to the usual data it records also the time of cataloguing („annus inscriptionum”). Eliminating one of the inconsistencies of the former catalogue, it uses from the outset the surname as entry word for author entries. The titles are very much abbreviated, these of the non-Latin publications translated into Latin, which makes the identification of anonymous publications very difficult. This catalogue was being continued until the year 1773 when the Order of Jesuits was abolished and the library became state property. In 1774 there was made a new register of books arranged, this time, in the form of a classified catalogue. Each class is arranged in strict alphabetical order, but author entries precede title entries. Prepositions are being made entry words (e.g. „De potestate Ecclesiae” is entered under D). There was not reserved any place for later increase. The catalogue was not continued and not used for library purposes, it served only as inventory. It did not even include press marks.

In 1777 there was made a new register of the books in the possession of the University Library, this time a shelf list in 5 smaller volumes. The works were entered according to their succession on

the shelves, with their press marks consisted of the case designator (a Roman numeral) and the shelf designator (a Latin minuscule), e.g. „XII a”.

In 1777 Queen Maria Theresa of Austria have had transferred the University and its library from Nagyszombat (Tranava) to Buda, whereby a part of the holdings has been left behind in Nagyszombat. In the catalogue it was indicated which books should be moved to Buda („ab”, „abit”) and which ones should remain in Nagyszombat („manet”). The holdings in Buda were newly catalogued in 1779. The forthcoming catalogue, prepared in duplicate, was a classified catalogue with 18 subject groups, with strict alphabetical order within these groups. One of the two exemplars has been bound in a single volume and there are no spaces left for accessions, at the end of the volume there is, however, an appendix with entries of newly acquired books until the end of 1779 in the same order as the catalogue itself. The second copy consisted of 21 fascicules, five of which are lost. Accessions were registered in the empty spaces left for this purpose, until 1792. In this years the cataloguing practices developed considerably. The principal one among the improvements was the change in the choice of the entry words for anonymous works. While in the first years of the catalogue the first word of the title irrespective of its grammatical character – thus prepositions and even definite and indefinite articles – was being chosen for entry word, since 1783 it was replaced by the first substantive, and to different earlier entries there was applied the corrective references. The second copy displayed also the press marks, from which it is possible to reconstruct the location in the case and on the shelves in Buda and later in Pest.

The basis of the classification system was the so-called faculty system. The sequence of the disciplines was the following: divinity, jurisprudence, medicine, philosophy, mathematics, history, philology. But as to the differentiation within the single disciplines, the number of subdivisions, this classification system fell far behind the times. The natural sciences (physics, chemistry, botany, zoology, geography) did not form classes of their own, but had to be contented with subordinate places within philosophy or medicine. There were no special classes for belletristic works, for linguistics, dictionaries, encyclopaedias etc.

The catalogues enable us also to follow the growth of the holdings; these amounted to 2000 volumes in 1632, to 5300 in 1690, to over 10 000 in 1774, to 15 000 in 1783, and to about 20–22 000 in 1790.

A detailed analysis of the succession of its catalogues throws light upon the library's inner workings – cataloguing etc. –, and contributes, besides, valuable data also to the general history of cataloguing seeing that it enables us to observe modifications and improvement of cataloguing practices for several centuries without a break.